

Yazma Eser Araştırmalarının Bugünkü Durumu Hakkında Notlar. Adam Gacek, *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers* ve Tercümeleri Üzerine Bir Tanıtım ve Tenkit

Adam Gacek. *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*. Leiden and Boston: Brill, 2009. 18 + 341 sayfa. [AMVR]

Farsça Tercüme: *Ferbeng-i İstılâbât-ı Tavşîfi-yi Nüshabâ-yı Hattî-yi Cibân-ı İslâm*. Mütercim: Ali Gholi-Nami. Tahran: Armağan Tarih, 1396 [2015]. 513 sayfa. [Ferbeng]

Arapça Tercüme: *El-Merci' fi 'ilmi'l-mabtûti'l-'Arabî*. Mütercim: Murad Tedğut. Editör: Faysal Hafyan. Kahire: Ma'hadu'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye, 1437/2016. 502 sayfa. [Merci']

Türkçe Tercüme: *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. Tercüme: Ali Benli, M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017. 427 sayfa. [Rehber]

Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers [=AMVR], Arapça yazma eserlerle (elyazmaları, mahtûtât) ilgili ıstılahların alfabetik tertip içinde ele alınıp tanıtıldığı, çok sayıda görsel ve ek ile zenginleştirilmiş bir 'el kitabı' (vade mecum), bir tür terimler sözlüğüdür. Yazma eserlerle yeni tanışan her öğrenci ve araştırmacının başucunda bulunması elzem olan bu çalışma mütehasıs araştırmacıların da müstağni olamayacağı, uzun yıllara dayanan ilmi araştırmaların mahsulü bir eserdir. Yazarın daha önce yayınlanan iki kitabıyla (AMT, AMTS)¹ birlikte, İslâmî dünyada üretilmiş yazma kitaplar üzerine ihtisaslaşan literatüre büyük bir katkı olan bu elkitabının kısa sürede Farsça, Arapça ve Türkçe'ye tercüme edilmesi esere duyulan rağbetin en açık nişanesidir. İçerdiği maddeler sadece Arapça elyazmalarını değil, Farsça ve Osmanlıca gibi dillerdeki yazmaları da ilgilendirdiği için eserin İngilizce adı ile onu izleyen Arapça ve Türkçe edisyonların adları biraz yanıltıcı olsa da "İslâmî yazmalar," "Arap harfli yazmalar" gibi akla gelen alternatiflerin de başka dezavantajları olduğundan bu tercih çok da yadırganmamalıdır. (Farsça edisyonun başlığı ise bir şerh niteliğinde: "İslâm Dünyası Elyazmalarının Tavsifine Dair Terimler Sözlüğü").

1 Bu iki çalışma için derginin bu sayısındaki, Hüseyin Örs'ün tanıtım yazısına bakınız.

Son yıllarda İslam dünyasında yazma halindeki eserlerin ilmî neşir ve incelemelerinde görülen hareketliliğe paralel olarak yazmaların kendi varlık dünyasına dair bir merakın beslediği, yazma araştırmaları diyebileceğimiz ikinci bir literatürün inkişafı da sözkonusu olmuş, bu gelişme ülkemizde de kendini hissettirmeye başlamıştır. Adam Gacek'in hazırladığı elkitabı ve üç dilde yayınlanan tercüme hakkında bir tanıtım ve tenkit mahiyeti taşıyan bu yazı aynı zamanda sözü edilen literatüre dair bir muhasebe denemesi olarak da okunabilir.

A) Esere Genel Bakış

Kitabın tercüme ve bu arada Türkçe tercüme hakkındaki notlarımızı aşağıda müstakil başlıklar altında ele alacağımızdan bu bölümde İngilizce edisyonu esas alarak eseri ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız.

AMVR kısa bir Giriş'ten (Introduction, ix-xii) sonra A'dan Z'ye alfabetik liste (1-298), onu izleyen bir Kaynakça ve Kısaltmalar bölümü (Works Cited and Abbreviations, 299-312), takiben de beş adet Ek (Appendix, 313-338) ve üç adet Şema'dan (Chart, 339-341) oluşuyor.

Giriş: Bu bölümde yazar bu elkitabını hazırlamasının gerekçelerini izah zımında Arapça elyazmalarıyla ilgili Batı'daki literatürün gelişiminin de kısa bir tarihçesini sunuyor. Yazar, Arapça yazma eserlerle ilk karşılaştığı 1978 tarihinde alana yeni adım atan bir mübtediye özellikle kodikolojik ve paleografik unsurlar hakkında yardımcı olacak çok az malzeme bulunduğunu belirtiyor ve bu alandaki çalışmaların ancak 1970'lerin sonundan başlayarak geliştiğine, nihayet 2000 yılında F. Déroche'un başkanlığındaki bir grup araştırmacının hazırladığı ilk monografinin yayınlanmasıyla neticelendiğine dikkat çekiyor. Bu gelişmelere rağmen, hakkıyla incelenmeyi bekleyen yüzbinlerce belki de milyonlarca İslami elyazmasıyla alanın hâla emekleme çağında bulunduğu vurgu yapıyor. Öte yandan şimdiye kadar elyazmalarının birer kültür nesnesi olarak pek ele alınmadığını, daha çok düşüncenin (metnin) taşıyıcıları olarak entelektüel içerikleri açısından çalışıldığını belirtiyor. Elyazmalarının üretim teknikleri, istinsah âdâbı, metnin intikali ve hat türleri gibi konularda yapılacak araştırmaların dikkate alması gereken bazı hususlara ve bu konular hakkında araştırmacının kullanabileceği birincil kaynaklara dikkat çektikten sonra İslam yazmaları üzerine çalışanların İbranice, Grekçe ve Latince elyazmaları geleneği üzerine kaleme alınmış modern çalışmalara da başvurmaları gerektiğinin altını çiziyor. Epigrafi,

diplomatik, sanat tarihi gibi akraba disiplinlere ve filigranoloji gibi uzmanlık alanlarına aşinalığın da önemini vurgulayan yazar bu eserin (AMVR) kuşatıcı bir elkitabı olmaktan çok öğrenciler ve araştırmacılar için bir yardımcı/rehber olarak tasarlandığına, burada tanımlanan Arapça teknik terimlerin yazarın daha önce yayınladığı iki eserine (AMT ve AMTS) dayanması hasebiyle de sözkonusu eserlerin bu elkitabı için birer refik (companion) olduğuna dikkat çekiyor.

Sözlük: Eserin asıl yekûnunu oluşturan bu bölümde (1-298) alfabetik sıraya göre dizilen 215 kadar ıstılah/terim veya kelime çeşitli yönleriyle ele alınıp tanımlanmıştır. Müstakil birer madde başlığı yapıp tanımlanan bu sözcüklere, madde başı yapıldığı halde altında içerik verilmeyip okuyucunun diğer madde-lere yönlendirildiği çok sayıdaki diğer kelime veya kelime grubu da eklendiğinde (bu tür maddelerin sayısı tespitlerimize göre 128'dir)² sözlüğün kapsamının çok daha geniş olduğu görülür. Ayrı ayrı tanımlandığı halde birbiriyle ilişkili olan maddeler, madde başlarının hemen altındaki bir satırda “Ayrıca bkz.” (See also) denilerek karşılıklı referanslar aracılığıyla birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Bunun dışında, herhangi bir madde içeriğinde geçen bir kelime eğer kitapta madde başı olarak da yer alıp tanımlanmışsa metin içindeki ilgili kelimenin başına bir →ok işareti eklenmiş; böylece metnin akışını kesintiye uğratmadan “maddeye bkz” şeklinde gönderme yapılmıştır. Şayet bir madde içinde bir diğer maddeye, cümlenin akışı içindeki bir kelime aracılığıyla değil de husûsen referans vermek icap etmişse parantez içinde ilgili madde başlığı yazılıp başına yine (→ok) işareti konmuştur. Bu çapraz referanslarla eserin tematik olmayan tertibinden kaynaklı dağınıklığa da bir çözüm getirilmiştir. (Bu hususta tercümelemlerde görülen farklı uygulamalara veya büsbütün ihmellere aşağıda değinilecektir).

Sözlükte ele alınan ıstılahlar konu itibariyle geniş bir yelpazeye yayılmakla birlikte bunları kabaca şu tematik gruplarda toplamak mümkündür:³ Yazma bir kitabı oluşturan fiziki unsurlar veya yazı yüzeyleri (kağıt-parşömen-papirüs); bu

2 Bu maddelerin Türkçe tercümede yer almamış olması büyük bir eksikliklerdir. Buna aşağıda ayrıca değinilecektir.

3 Bu tematik tertibi kabaca yansıtan, alfabetik olmayan bir eser için bkz François Déroche v.d., *Manuel de codicologie des manuscrits en écriture arabe* [Arap harfli yazmaların kodikolojisi için elkitabı]. Paris, Bibliothèque nationale de France, 2000. Gacek'in de sıkça atıf yaptığı bu eser İngilizce'ye, (*Islamic codicology. An introduction to the study of manuscripts in Arabic script*. London, al-Furqan, 2006), oradan da Arapça'ya tercüme edilmiştir (*al-Madkhal ila 'Ilm al-Kitab al-Makhtut bil-Harf al-'Arabi*. London, al-Furqan, 2006).

unsurlardan oluşan kitabın aldığı şekil (kodeks, rulo/tomar, murakka) ve boyutlar; bu şeklin meydana getiriliş tekniği ile diğer ilgili terimler (varak, forma, dikiş, vb); sayfa ve satır düzeni, sayfalar ve formalar arası teselsülü sağlama yöntemleri; kitap kabı (“cilt”) ve malzemeleri, teknikleri, cilt tür ve sanatları; esere yazı yazmak veya tezyinat uygulamak için gerekli malzeme ve unsurlar (kalem ve mürekkep türleri, altın yaldız, vs); süslemeler (tezhip, ebru, minyatür, vs) ve uygulandığı bölümler; çeşitli hat türleri, hattın tarihi gelişimi ve buna katkı yapan hattat veya katipler; İslam dünyasında eser telifinin gelişimi ve telif türleri; eserin bölümleri, metin içi ve metin dışı unsurlar; yazmanın tarihlenmesine yardım eden unsurlar: zahriyeler/unvan sayfaları ile ketebe/istinsah kayıtları ve buralarda yer alan kayıt türleri (icazet, sema, kıraat kayıtları; temellük, vakıf vb kayıtlar/mühürler; tarih düşürme pratikleri); kitap istinsahı, mukabelesi, müstensihler/katipler, tashihler, eserlerde kullanılan rumuzlar, kalıp ifadeler, vs.

Maddelere, gerek elyazmalarından alınmış bol miktarda görsel örnekten, gerek hususi olarak hazırlanmış çok sayıda çizimden oluşan toplam 215 Şekil (Figure) ve 52 Tablo (Table) eşlik etmektedir.⁴ Bunlara ilaveten, sözlük kısmından sonra gelen ek ve şemalarla daha da zenginleştirilen bu çalışma, “El Kitabı” olmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Ekler: Ek I’de Arapça elyazmalarında karşılaşılan genel kısaltma ve rumuzlar yer alıyor (313-317) [Appendix I, Non-Specific (General) Abbreviations Encountered in Arabic Manuscripts]. Yazma eserlerde sıkça kullanılan kısaltmalar hakkında oldukça faydalı bir derleme sunan bu listede kısaltmalar Arap alfabesiyle yazılmış olup harf sırasına göre dizilmiş, karşısına da neyi simgelediği, ya da açılımı, Latin harfli transkripsiyonla belirtilmiştir. Örnekler: انا = akhbarânâ (in the text); الخ = ilâ âkhirih (in the text); بط = bâtil (in the text); vb. Latinsizasyondan sonra çoğu maddede yer alan parantez içindeki ifadeler çoğunlukla söz konusu kısaltmanın nerelerde kullanıldığına işaret etmek içindir: metin içinde (in the text), kenarda/hamişte (in the margin); özel bir isimden sonra (after a proper name), ferağ kayıtlarında (in colophons), Kur’an’da - durak işareti (Qur’an - pause); hadisin sıhhat hükmünde (in hadith evaluation), vb. Bazen bir kısaltmanın birbirinden farklı çok sayıda kullanımı olabilmektedir; liste bunların hepsini bir arada görüp uygun olanı bulma imkanı sağlıyor kullanıcıya. Bu listenin önem ve faydasının daha iyi kavranabilmesi adına, sekiz ayrı kullanımına

4 Sözlük hakkında ayrıca bkz aşağı, İngilizce Edisyon Hakkında Notlar.

yer verilen ‘ayn’ harfini son bir örnek olarak buraya alalım: ع= ta‘shīrah (‘ashar) 2. samā‘or sami‘tu (in the margin) 3. ‘ūrīḍa (in the margin) 4. ‘an fulān (in the text) 5. far‘ (in the text) 6. rukū‘ (in the margin) 7. ‘alay[h]i al-salām (after a proper name) 8. al-sanah al-‘Īsawīyah.

Ek II, “Hat Sanatı Hakkındaki Memlûk ve Osmanlı Metinlerine Dayalı Olarak Arapça Temel Harf Şekilleri” (Major Arabic Letterforms Based on Mamluk and Ottoman Texts on Calligraphy) başlığını taşıyor ve numaralanmış altmış beş farklı şeklin bir hattat tarafından resmedildiği bir tablo ile her bir şeklin literatürdeki özel adının latin harfli yazımından oluşuyor (319-320). Özellikle hat tarihiyle ilgili maddeler okunurken bu listeye müracaat edilmesi gerekiyor. Bu tabloyu tamamlayıcı bir listenin de metin içerisinde, Letterforms/allographs (Harf şekilleri) maddesinde bulunabileceğini hatırlatalım.

Ek III, Kur’an surelerinin alfabetik listesinden oluşuyor (Latin harfleriyle) (321-323).

Ek IV, “Bibliografya Kılavuzu” (Bibliographic Guide) başlığını taşıyor (325-331). İslami elyazmaları alanında temel kaynak niteliğindeki modern çalışmaların künye bilgilerinin ve bazı künyeler hakkında kısa bilgi notlarının yer aldığı bu Ek, birkaç alt başlığa ayrılmış. Gacek’in çok geniş bir bibliyografyaya yer verdiği önceki iki kitabından (AMT ve AMTS) farklı olarak tanıtmakta olduğumuz elkitabında (AMVR) yer alan bu liste her alanla ilgili dikkatle seçilmiş bir veya birkaç temel referansa yer vermekle yetinmiş. Bu bakımdan ileri okumalar için ilk başvurulacak liste olduğunu söyleyebiliriz. Bibliyografik listenin en başında, Arapça Elyazmaları Çalışmaları (Arabic Manuscript Studies) başlığı altındaki araştırmalar özellikle yararlıdır. Bunlar kendi içinde Elkitapları (Manuals/handbooks) ve Sözlük ve Bibliyografyalar (Glossaries and bibliographies) şeklinde iki alt başlığa ayrılmış. Listedeki diğer başlıklar ise şöyle: Kataloglara dair Kataloglar (Catalogue of Catalogues); Tarihli⁵ Yazmalara Dair Kataloglar (Catalogue of Dated Manuscripts); Dünya Katalogları (World Catalogues); birkaç alt bölüm içeren Biyo-Bibliyografyalar ve Arap Edebiyatı Hakkında Bibliyografyalar (Bio-Bibliographies and Bibliographies of Arabic Literature); Kitap Başı Bilgileri ile Filig-

5 Bu başlıktaki “Dated Manuscripts” ifadesinin Türkçe tercümede “Eski Elyazmaları” şeklinde karşılanması doğru değildir. Mütercimlerin kitapta sıkça kullanılan “dated” (tarihli) ve “datable” (tarihlenebilen) ifadelerini başka yerlerde de yanlış tercüme ettiklerini ya da hiç tercüme etmediklerini ileride örnekleriyle göstereceğiz.

ranlara Dair İndexler (Indexes of Incipits and Watermarks); Arapça İsim, Künye ve Lakaplar (Arabic Nomenclature); Müslüman Hanedanlar (Islamic Dynasties); Takvim Çevirme Tabloları ve Tarih Çevirici Siteler (Calendar Conversion Tables and Converters); ve son olarak, Faydalı Web Siteleri (Useful Websites).

Ek V, “Elyazmasının Tasviri” (Describing the Manuscript) başlığını taşıyor ve bir yazma eserin kataloglanması veya tanıtılması esnasında göz önünde bulundurulması gereken temel hususlara dair bir veri-fişi veya kontrol-listesi sunuyor (333-338). Önce bir eserin bize intikali açısından sorulması gereken temel birkaç soru sıralanmış [Sözkonusu sorular özetle şöyle: *Eldeki yazmanın ait olduğu, ya da temsil ettiği asıl ‘eser’ müellifin kendi hattıyla yazdığı bir eser mi yoksa imlâ ettiği bir eser mi? Eldeki yazma nüsha tamamen müellifin hattıyla yazılmış bir nüsha (holograf) mı? Değilse, kim tarafından, kim için, nerde, ne zaman, yazıldı? Ya da müstensih meçhul, nüsha tarihsiz mi? Eldeki nüshaya esas olan, yani bu nüshanın kendisine bakılarak yazıldığı ‘asıl’ veya ‘esas’ nüshanın (examplar/model) ne zaman ve kim tarafından yazıldığını biliyor muyuz? Eldeki nüsha asıl nüsha ile veya başka herhangi bir nüsha/şabit ile mukabele edilmiş mi? Yoksa mukabele edilmemiş, ‘temiz’ bir nüsha mı? Eldeki nüsha okunaklı mı, fiziki durumu iyi mi?].*

Bu soruların ardından birkaç başlık altında diğer tavsif unsurları listelenmiş ve her birinde dikkat edilmesi gereken hususlar biraz detaylıca not edilmiş. İyi bir tavsif için kılavuz görevi gören bu listedeki ana başlıklar şöyle: Ön Bilgiler (eserin bulunduğu Kütüphane ve koleksiyon adı; demirbaş numarası, dili, konusu/türü); Eser/Metin Bilgisi (eser adı, müellif adı); Nüsha Bilgisi (başlangıcı, sonu, istinsah bilgisi, boş sayfalar olup olmadığı vs.), Yazı Yüzeyi (papirüs, parşömen, kağıt; kağıt türü, filigran, vs); Metin Bloğu/İç Blok (varak ve yazı alanı boyutu, sayfa ve satır düzeni, forma, varak ve sayfa no, ta‘kibe); Hat Bilgisi (kaç farklı hat var, noktalı veya mühmel mi, harekeli mi); Mürekkep Bilgisi (tek renk mürekkep mi, başlıklar kırmızı mı); Tezhip ve Minyatürler (tezhipli sayfa ve bölümler, zahriye, madalyon, serlevha, cetvel, vs); Cilt Bilgisi (cilt tipi, malzemesi, giydirmesi, cilt ve mıklep tezyini, kitabe, vs); Metnin İntikali (bkz yukarı); Elyazmasının Tarihi (bkz yukarı); Diğer Notlar; Fiziksel Durum; Referanslar.

Şemalar: Şemalardan ilki hicri ve miladi takvimlerin on yıllık birimlere ayrılmış bir cetvel üzerinde yan yana tek sayfada gösteriminden ibarettir. Üçüncü Şema, başlıca Müslüman hanedanlarını, zaman-mekân ekseninde gösteren matris-vâri bir tablodur (Zaman: miladi ve hicri takvimler, yukardan aşağıya artan

şekilde; Mekân: soldan sağa doğru batıdan doğuya coğrafi bölgeler: İspanya, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, Arabistan, Irak, İran/Orta Asya, Türkiye, Hindistan). Tarihsel Müslüman hanedan-devletlerinin topluca bir arada görselleştirildiği bu ‘harita’ İslam dünyasının siyasi tarihine, stilize edilmiş sembolik bir coğrafi dağılım üzerinden bakma imkânı vermesi açısından kullanışlıdır. İkinci Şema ise Batı ve İslam siyasi tarihiyle ilgili yaygın bir dönemlendirmeye göre belirlenmiş başlıca tarihî dönemleri önceki şemaya benzer şekilde zaman – coğrafi/politik ünite (soldan sağa kabaca batıdan doğuya sıralanmış siyasi üniteler) ekseninde gösteren bir tablodur. ⁶

B) İngilizce Edisyon Hakkında Notlar

Bu tanıtımdan sonra İngilizce edisyonda dikkatimizi çeken bazı maddi hata yahut eksiklere de işaret etmemiz yerinde olacaktır.

Mesela sayfa 247’de formaların dikimi ile ilgili bir tabloda yer alan iki görselin, açıklamaya uyumlu olması için bir biriyle yer değiştirmesi gerekiyor.⁷

Madde başı yapılmayı hak eden ancak hakkında müstakil bir maddede bilgi verilmek yerine başka madde içinde açıklanan terimlerin yine de başlığa alınıp ilgili maddeye gönderme yapıldığını belirtmiştik. Ancak önemli olduğu halde bazen ihmal edilen terimler de vardır. Mesela cilt tezyinatıyla ilgili şu maddeler bu türdendir: “corner-pieces [köşebendler],” “pendant [salbek],” “centre-piece [şemse],” “frame [zencirek],” “Borders (Bordürler/su yolu),” ve “central panel [merkezi panel; şemsenin üzerine işlendiği cilt zemin]”. Bu terimlerle toplu şekilde “Stamping (Presleme)” başlığı altında, izahatsız olarak, rastlamak mümkündür. Bunlar hakkında izahat ise “Bookcovers (Kitap kapakları)” maddesinde verilmiştir; ancak buraya “Stamping/Presleme” maddesinde referans verilmediğinden bu terimlerle söz konusu maddede izahatsız olarak karşılaşılan biri, nerede bulacağı hakkında bir ipucu da sağlanmadığından, bunları başlıklarda arayacak, ancak orada da (“Borders” hariç) hiçbirini bulamayacaktır.

6 Yazar ikinci Şema’nın aksine Üçüncü Şema için kaynak belirtmemiş olsa da benzer bir tabloyu Stanley Lane-Poole’un 19. yy sonunda yayınlanan (ve Halil Edhem tarafından 1345/1925’te düzeltme ve ilavelerle *Düvel-i İslâmiyye* adıyla Türkçe’ye tercüme edilen) *The Modammedan Dynasties* (1894, Londra) adlı kitabında görmek mümkündür.

7 Nitekim Arapça edisyonda (s. 173) görseller doğru sıraya konmuşken Türkçe (81) ve Farsça (360) edisyonlarda hata devam etmiş.

Eserde her madde başlığının altında, ilişkili diğer madde başlıklarına “ayrıca bkz” (see also) denilerek referans verildiğini de söylemiştik. Bunlar çoğunlukla karşılıklı olarak verilmiş çapraz referanslardır. Ancak bazen karşı-referans unutulmuş, referans tek yönlü kalmıştır. Mesela “Filigree decoration (Filigran tezyinat)” maddesi “Onlays (Tersî)” maddesine de bakmamızı isterken ikincisi öncekine herhangi bir gönderme içermiyor. Benzer şekilde “Stamping (Presleme)” maddesinde, başlıkta değilse de metin içinde “Bookbinding (Ciltçilik)” maddesine de bakılması önerilirken burada karşı referans verilmemiş. Oysa “Stamping (Presleme)”, hem Bookbinding (Ciltçilik) hem de “Bookcovers (Kitap kapakları)” maddeleriyle sıkı ilişki içinde olduğundan ikisine de referans verilmesi beklenirdi, ancak hiçbirine verilmemiş. Stamping maddesinde başlık seviyesinde sadece “Tooling (Deri işleme)” maddesine referans verilmiş; bu maddede de sadece “Stamping”e başlık seviyesinde karşı-referans verilmiş; metin içinde ayrıca “Bookbinding”e de referans verilirken “Bookcovers”a burada da herhangi bir referans verilmemiş.

C) Farsça, Arapça, Türkçe Edisyonlar Hakkında Genel Notlar (Formel ve Metodolojik Değerlendirmeler):

2009’da yayınlanan AMVR’nin önce Farsça (2015/1394), ardından da birer yıl arayla Arapça (2016/1437) ve Türkçe (2017) tercümelemleri yayınlandı. Yazımızın bu bölümünde ağırlıklı olarak Arapça ve Türkçe edisyonlar İngilizce edisyonla ilişkileri çerçevesinde ele alınacak, Farsça edisyon ise sadece tercümelerin takip ettikleri tertip bağlamında değerlendirilecektir.

Tercümeler hakkında ilk not edilmesi gereken şey kitabın tertibinde (özellikle Sözlük kısmında) aynı yolu izlememiş olduklarıdır. İngilizce edisyondaki “Transliteration Table”ın (Çeviriyazı Tablosu) Farsça, Arapça ve Türkçe edisyonların hiçbirinde yer almamasını, aynı şekilde “Note on Transcription” (Çeviriyazı Hakkında Not)’un Farsça edisyonda korunmuş olsa da Arapça ve Türkçe edisyonlarda yer almayışını, keza sûre adlarıyla ilgili Appendix-III’ün Türkçe edisyonda olsa da Arapça ve Farsça edisyonlarda yer almayışını, edisyonların dilleri ve muhatap kitleleri dikkate alınarak yapılmış makul editoryal müdahaleler olarak değerlendirmek mümkün.

Ancak Farsça edisyonda “Bibliographical Guide” (Bibliyografya Kılavuzu) başlıklı Appendix-IV’ün yer almamış olmasını kabul edilemez bir müdahale ve büyük bir eksiklik olarak yorumluyoruz. Çünkü bu bölüm, alfabetik bir bibliyografya olmayıp tematik olarak düzenlenen ve içindeki kimi künyelerin farklı

edisyon ve tercümelerine de işaret edilen, notlandırılmış bir temel kaynaklar seçkisi olup bu elkitabının tasavvuru ve gayesi bakımından önemli bir cüzdür. Bu eksikliği, İngilizce edisyonda Sözlük kısmının sonunda yer alan uzunca (s. 299-312) ve alfabetik tertipli “Works Cited and Abbreviations” (Kaynakça ve Kısaltmalar) bölümünün Farsça edisyonda Ek-I olarak nişanlanmış olması hiçbir şekilde telafi etmemektedir. Üstelik Bibliyografik Kılavuzdaki önemli kaynaklardan, Déroche ve bir grup araştırmacı tarafından kaleme alınıp 2000 yılında yayınlanan *Manuel de codicologie des manuscrits en écriture arabe* [Arap harfli yazmaların kodikolojisi için elkitabı] adlı çalışma ile onun İngilizce ve Arapça tercümelemleri Farsça edisyonda Ek-1 diye gösterdiği bibliyografyada da yer almamış. Dahası, bu çalışmalara Introduction’da da tam künyeleriyle referans verilmişken Farsça edisyonda bunları o bölümün tercümesinde de tayy etmiştir. Tüm bu hususlar Farsça edisyonda Bibliyografik Kılavuz’un yer bulamayışının ihmal veya acele dışında daha farklı saiklerle malul olabileceğini düşündürüyor. Farsça edisyonda sonuna İngilizce dâhil diğer hiçbir edisyonda bulunmayan dizinlerin (yer adları, şahıs adları, eser adları ve terimler hakkında beş farklı dizin) eklenmiş olması ise bu edisyonda bir meziyeti olarak değerlendirilmelidir.

İngilizce, Farsça ve Türkçe edisyonların sözlük kısmında her sayfada üst-bilgi (İng, Fa) yahut altbilgi (Tr) şeklinde madde başlığının alfabetik sırasını belirten bir harf bulunurken Arapça tercümede bu husus ihmal edilmiştir. Oysa sayfaları çevirirken hangi harfte olduğumuzu bilmeyi –hele içerdiği bazı maddelerin sayfalarca sürdüğü göz önüne alındığında– mümkün kılacak bu uygulama açık bir ihtiyaçtır. Öte yandan Arapça edisyonda İngilizce edisyondaki bir tabloda hatalı yerleştirilen iki görselin yerini düzeltip yer yer de başka kaynaklardan ilave dipnotlarla bazı terimleri şerh ettiğini de ilave edelim.⁸

Sözlük kısmının tertibinde ise Farsça edisyonda en kolay (ve belki de kitabın telif amacına daha uygun) olan yolu tercih etmiş: Orijinal İngilizce edisyonda tertibini değiştirmeden, Latin harfli (İngilizce) sözcük ve ıstılahların alfabetik sırasına göre ilerleyip madde başlıklarını oluşturan bu ıstılahların karşısına Arap/Fars alfabesiyle Farsçalarını yazarak ilgili metnin tercümesini altına yerleştirmiştir.

Arapça ve Türkçe edisyonların ise daha farklı bir yol takip ettiği görülmektedir: Bunlarda maddelerin alfabetik tertibinde kaynak dil yerine hedef dil

8 Merci’ 173 (Görsel için; ayrıca bkz yukarıda dipnot 7), 288 (açıklama dipnotu için).

esas alınmıştır. Her iki edisyonda madde başlıklarının İngilizce orjinallerine de yer verilmiş; Türkçe edisyonda ayrıca Arapça karşılıklar da eklenip (bunun için Arapça edisyondan istifade edildiği belirtilmiştir⁹) her terime ait üç dildeki karşılık bir arada sunulmuştur. Ancak bu iki edisyonda alfabetik sistemin hedef dildeki (Arapça veya Türkçe) başlıklara göre düzenlenmiş olmasına bağlı olarak maddelerin kitap içindeki sıralaması tamamen değişmiştir. Örneğin, İngilizce edisyonda Kitabın başlarında, 'A' harfinde yer alan "Abbreviations and Abbreviation Symbols" maddesinin Türkçe edisyondaki karşılığı "Kısaltmalar ve kısaltma işaretleri" kitabın ortalarında 'K' harfinde; "Adhesives (pastes)" maddesinin karşılığı "Yapıştırıcılar" ise kitabın sonunda 'Y' harfinde yer alıyor. Arapça için de benzer durum söz konusudur. Tertipteki bu değişime bağlı olarak her maddeyle ilişkili Tablo ve "Şekil"lerin ("Figure"; Türkçe tercüme'de "Resim") numaralarının da değişmesi zorunluluğu doğmuştur. Türkçe tercümede tablo ve resimlerin yeniden numaralandırılması işi ve bunlara metin içinde muhtelif yerlerde yapılan atıfların yeni atanan numaralara uyarlanması gördüğümüz kadarıyla herhangi bir hataya yer olmadan, başarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu zahmetli iş için hem mütercimleri hem de Klasik yayınlarını kutlamak gerekiyor.

Türkçe ve Arapça tercümelerde Sözlük kısmının tertibi konusunda orijinal edisyonun düzeninden ayrılarak teşebbüs edilen bu zahmetli düzenleme, zımni olarak daha ciddi bir iddiayı, hedef dilde (Arapça veya Türkçe) ilgili kavramların otorite oluşturacak şekilde tespitini, en azından bu yöndeki bir öneriyi, ima ediyor.

Bununla birlikte Arapça tercümenin sonunda (s.469-475), İngilizce edisyonun orijinal madde başlıkları Latin harflerine göre alfabetik olarak listelenmiş, yanlarına da Arapça karşılıkları kaydedilmiş. İngilizce bir terimi bilen ancak bunun diğer dilde nasıl karşılandığını merak eden okuyucu bu liste yardımıyla aradığına rahatça ulaşabilecektir. (Listeye, İngilizce edisyonda Latin harfleriyle yazılan şahıs adlarının alınmadığını belirtelim; bu açıdan sözü edilen listenin kitapta tanımlanan tüm maddeleri içermediği akılda tutulmalıdır. Birkaç terimin de sehiv eseri olarak listede yer almadığını ekleyelim.¹⁰).

9 Bkz Rehber s.20, "çev." notlu dipnot.

10 Aşağıdaki iki madde başlığı için AMVR'de içerik verilmeyip okuyucu başka maddelere yönlendirilmişken (s.81, 100) Arapça edisyonda bu iki maddeye ne sözlükte ne de sondaki listede yer verilmemiş, dolayısıyla Arapça karşılık da önerilmemiş. Ancak yönlendirilen maddelerde bu terimlere açıklık getirildiği için ilgili maddelere Arapça edisyondan bakıp terimler için kullanılan

Türkçe edisyonda ise İngilizce terimlerin esas alındığı böyle bir liste yok; bunun eksikliğini okur sıkça hissediyor. Yine de bu edisyonun en başında, İçindekiler'den hemen sonra, "Madde Başlıkları" adıyla yer alan listede, Sözlük kısmında içerik verilip tanımlanan 215 adet madde başlığı üç dildeki yazımlarıyla (Türkçe-İngilizce-Arapça) tespit edilmiş ve tanımlandıkları sayfa numarası da (Türkçe edisyonun numaraları) belirtilerek bir nevi detaylı içindekiler listesi meydana getirilmiştir. (Bu edisyondaki üç dilli yazımın bizzat sözlük kısmındaki madde başlarında da uygulandığını az önce belirtmiştik. Şahıs adları her iki yerde de sadece Latin harfleriyle verilmiştir). Türkçeye göre alfabetik olması listenin başka türlü kullanımını güçleştirse de (aynı listenin bir de İngilizceye göre alfabetik dizilmiş versiyonunun kitabın sonuna eklenmesi hiç şüphesiz büyük kolaylık sağladı) üç dildeki karşılıkları bir arada sunması bakımından yine de oldukça yararlıdır. Ancak önemli bir not olarak Türkçe edisyondaki bu listenin, Arapça listeye göre bile çok eksik olduğunu belirtmeliyiz. Bunun nedeni ise yine bu edisyonun çok daha büyük bir eksikliğine dayanıyor.

Daha önce, İngilizce edisyondaki sözlükte madde başı yapıldığı halde içerik sağlanmayıp okuyucunun diğer maddelere yönlendirildiği çok sayıdaki (tespitlerimize göre 128 adet) terim/kelime bulunduğunu belirtmiştik. İşte bu tür içeriksiz maddeler Türkçe edisyonda yer almamış, tamamen dışarıda bırakılmıştır. Bu, esere yapılmış haksız ve mazur görülemeyecek bir müdahale olmanın yanında Türkçe edisyonda önemli bir halele de neden olmuştur. Edisyonun tertib yönteminin ima ettiği otorite iddiası bile bu kavramların hedef dildeki karşılıklarının tespit edilmesini ve okuyucuya kaynak dildeki orijinal terimle birlikte sunulmasını gerektirmektedir. Nitekim aynı tertibi izleyen Arapça edisyonda bu terimlere karşılıklar önerilmiş, ilgili diğer maddelere yönlendirme de yapılmıştır. Farsça edisyon ise herhangi bir karşılık önermeden bu terimlerin sadece İngilizce edisyondaki formunu kaydetmekle yetinmiş, böylece en azından ilgili terimler hakkında bilgi bulunabilecek maddelere yönlendirme yapmıştır, bu da bir şeydir.¹¹

***

karşılığı burada ispat edelim (bkz AMVR 107, 17; Merci' 432-3, 434):

Conjugate leaf → Folium (folio) / الورقة (المربوطة) ← الورقة;

Endowment documents/deeds → Bequest statements and documents / حجاج الوقف ← الوقف: بياناته وحججه

11 Bu tanıtımın yazarı AMVR'deki tüm terimlerin (Türkçe edisyonda yer verilmeyenler dâhil) her dört dildeki (İngilizce, Türkçe, Arapça, Farsça) karşılıklarını topluca gösteren bir dosya hazırlamakla bir süredir iştigal etmekte olup bu çalışmayı, bazı notlarla birlikte ileriki tarihlerde yayınlamayı planlamaktadır.

Peki, bu üç tercüme, madde başlıklarını ve terimleri hedef dilde karşılamada ne kadar başarılıdır? Veya Farsça tercümenin tertipteki yöntemi ile Türkçe ve Arapça tercüme yöntemlerinden hangisi daha isabetlidir? Bunlar elbette cevaplanması kolay olmayan ve ancak ilgili dillerin hepsini araştırma aracı olarak kullanan, elyazmaları ve ıstılahları üzerinde sistemli okumalar ve araştırmalar yapan birinin dikkatli incelemelerden sonra görüş beyan edilebileceği sorulardır. Bu satırların yazarı mezkûr vasıfları haiz olmadığına bilincindedir. Farsça tercüme yahut elyazmalarıyla ilgili Farsça yazılmış herhangi bir esere bu yazıdan önce müracaat etmemiştir. Türkçe ve Arapça tercüme neşirinden evvel İngilizce edisyona bilfiil sıkça müracaat ettiğinden kitap hakkında yakın bir fikre uzun zamandır sahip olduğundan¹² Türkçe edisyonun yayınlanmasını büyük bir sevinçle karşılamıştır. (Bu alandaki en temel kitaplardan biri olduğunda kuşku bulunmayan bu elkitabının Türkçe'ye kazandırılmasının, son yıllarda yazma eser araştırmalarına büyük bir ilginin olduğu ülkemizde önemli bir boşluğu dolduracağı muhakkaktır.) Yine bu satırların yazarı Arapça edisyona yakın zamanda ve Türkçe edisyondan sonra ulaşmış olup ancak zaman zaman mukayese maksadıyla müracaat etmektedir. İşte bu nedenlerle biz Farsça edisyonu yukarıdaki sorulardan birincisi çerçevesinde değerlendirmekten kaçınacak, Türkçe ve Arapça edisyonlar hakkında her iki soruya taalluk eden bazı mülahazalarımızı not etmekle yetineceğiz.

Öncelikle şunu belirtelim ki, elinizdeki tanıtım yazısına konu olan kitabı (AMVR) hazırlarken Gacek'in takip ettiği yöntem, bundan evvelki iki kitabında (AMT, AMTS) izlediğinden oldukça farklıdır. Öncekilerde klasik İslamî literatürdeki edebî-kâtib türü eserlerden çıkarılmış, yazma eserlerle ilgili terimler Arapça kök esasına göre alfabetik olarak sıralanmış, her bir madde çok kısaca açıklanıp okuyucu asıl kaynaklara yönlendirilmiştir. Yani yöntem, içeriğe tabi kılınmıştır.¹³ Bu yüzden AMT ve AMTS okuyucuda sözü edilen teknik Arapça

12 2005-2010 yılları arasında, Birgivi Mehmed Efendi'ye ait eserlerin tespiti ile bunlara ait yazma nüshaların tarihsel ve coğrafi dağılımı üzerine hazırladığım Yüksek Lisans tezini yazmakla meşgul olduğum zamanın sonlarına doğru da olsa (2009) yayınlanan bu eserden haberdar olmuş olsaydım işim hiç şüphesiz çok daha kolay olurdu. Ancak daha sonra bu kitap her yazma araştırmacısı gibi benim de başucu kaynaklarımdan birisi olacaktı. (Ahmet Kaylı, "A Critical Study of Birgivi Mehmed Efendi's (d. 981/1573) Works and their Dissemination in Manuscript Form." Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2010.)

13 Bu eserler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Örs'ün bu sayıdaki tanıtım yazısı.

literatüre başvurabilecek ileri bir uzmanlık varsayıyor. AMVR ise Arapça elyazmalarıyla yeni tanışan (Batılı) öğrenci ve araştırmacıları göz önünde bulundurmuş, İngilizce sözcük ve klasik Batı kodikoloji terimlerinden yola çıkarak onları İslam yazmaları dünyasına götürmeye çalışmıştır. Madde başı yaptığı kavramlar, belirli istisnalar dışında (mesela Dîvânî, Muhakkak, Nesih, vb hat türleri; İbn Mukle (ö. 328/940), İbn Bevvâb (ö. 413/1022), Yâkût el-Musta'sımî (ö. 698/1298) ve Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520) gibi şahıs isimleri), hemen hemen tamamen batılı, birçoğu Grekçe veya Latince kökenli, kodikolojik-paleografik terimlerdir. Kitap bu terimlere kelime düzeyinde bir aşinalığı varsayıyor, Batı geleneğindeki kodikolojide neyi ifade ettiğini belirtiyor, bunları İslam yazmalarındaki vaziyeti izah için kullanıyor, sık sık da İslam yazma kültüründe bu terimlerin ifade ettiği manayı/kavramı ifade etmek için kullanılan lafızlara/ıstıhlara da işaret ediyor.

Böyle bir eseri Türkçe, Arapça yahut Farsça'ya tercüme ederken, hem batılı kodikoloji kültürüne aşina olmayan hem de İngilizce'den farklı bir dil konuşan doğulu öğrenci/ araştırmacının çifte ihtiyacını göz önünde bulundurmak gerektiği aşikârdır. Kitabın tertib ve tasavvurunda merkezi bir konuma sahip olan kodikoloji terimlerine aşinalığı sağlamanın en uygun yöntemi, kanaatimize göre, kitaptaki terimlerin büsbütün Arapçalaştırılması veya Türkçeleştirilmesi değil, İngilizce edisyonun madde başlıklarının muhafaza edilip işaret ettikleri kavramların hedef dildeki karşılıklarının belirtilmesi olabilir (Nitekim Farsça edisyon bu yolu takip etmiştir). Bu husus sadece madde başları için değil, metin içinde de çokça geçen diğer terim ve sözcükler için de variddir. Arapça ve Türkçe edisyonlar ve bu arada Farsça edisyon, özellikle bu ikinci hususu büsbütün göz ardı etmişlerdir. Madde içerisinde geçen teknik terimlerin orjinalleri Arapça edisyonda yer yer belirtilirken Türkçe ve Farsça edisyonlarda orijinal yazımlarına işaret edilmeden, düz şekilde çevrilmiş, teknik terim olmaları bakımından özel bir itina ile ele alınmamışlardır.

AMVR'de herhangi bir madde içeriğinde geçen bir kelime madde başı olarak da yer almışsa duruma →ok işareti ile veya parantez içinde madde başının yazılıp başına yine (→ok) işareti konmasıyla işaret edildiğini yukarda belirtmiştik. Farsça edisyon her iki yerde de durumu büsbütün ihmal etmeyi seçerken Arapça edisyon parantezsiz referansları benzer şekilde ihmal etmiş ancak referansın parantez içinde verildiği yerlerde farklı tutumlar sergilemiştir: Bazen ilgili madde başlığını başında “نظر” ifadesi ile birlikte parantez içinde yazarak duruma

dikkat çekmiş, bazen de ilgili terimin Arapça karşılığını normal şekilde yazdıktan sonra parantez içinde Latin alfabeli orijinal şeklini eklemiştir.¹⁴ Ancak bu son durum sadece madde başı terimlerde değil, madde içinde geçen diğer yabancı teknik terimlerde de –düzenli olmayan bir şekilde de olsa- uygulandığı için hangi terimin madde başı olarak bulunabileceği bilinmiyor.¹⁵ Türkçe edisyon hem parantezli hem parantezsiz referansları ok işareti yerine sözcüğe **kalın** vurgu (ikinci durumda parantez içinde) ekleyerek belirtmiştir. Bazı atlamalar veya yanlış anlamalar olsa da¹⁶ genelde bunu tutarlı ve başarılı bir şekilde sürdürmüş olması bu edisyonu diğer ikisinden ayıran bir meziyettir.

Bu bakımdan üç tercüme topluca göz önüne aldığımızda, her birinde orijinal İngilizce edisyona katkı niteliğinde farklı yönler bulunduğunu, ancak dikkat ve titizlikte hepsinin asıl eserin gerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Tercüme hakkında îrad ettiğimiz bu formel ve metodolojik değerlendirmelerden sonra şimdi Arapça ve Türkçe tercümelere daha yakından bakıp genel olarak metnin tercümesi, özel olarak ıstılahların karşılanması bakımından ele alacağız.

D) Arapça Tercüme Hakkında Notlar

Öncelikle Arapça tercümenin epeyce serbest bir tarzda yapıldığını belirtmeliyiz; hatta bazen tercümeden ziyade bir uyarılma olduğu hissi uyandırıyor. Kimi zaman cümleler ortadan bölünerek çevrilmiş veya bölünmemesi gereken yerden bölünmüş, kimi zaman da farklı cümleler birleştirilmiştir. Bunlar sıkça asıl metindeki vurguların kaybolmasına neden olmuştur. İki metne de karşılıklı olarak bakan herkesin teslim edeceğini düşündüğümüz bu hususlara ayrı ayrı örnekler verip yazının boyutunu daha da büyütmeyi gerekli görmüyoruz. Bunun yerine bariz tercüme hatalarına açık bir örnek vermekle yetiniyoruz. (Türkçe kısımda mukayese için ilave bazı örneklere de yer verilecektir).

14 Merci' 172 (حزم/ تخزيم الكرايس), krş. AMVR 247 (Sewing of quires) ; ayrıca bkz Merci' 72 (الصحيفة), krş. AMVR 249 (Sheet).

15 Bkz mesela Merci' 40; krş. AMTS 4.

16 Bkz mesela Rehber 81 (Forma dikimi), krş. AMVR 247 (Sewing of quires); ayrıca bkz Rehber 169 ("Kısaltmalar ve kısaltma işaretleri" maddesinden), krş. AMVR 4 ("Abbreviations and abbreviation symbols" maddesinden).

Tercüme hataları:

AMVR, “Abbreviations (Kısaltmalar)” maddesinde Arapça metinlerde dört tür kısaltma bulunduğunu belirtip bunlardan biri olan “*sigla*”yı aşağıdaki gibi tanımlamış, Arapça edisyon da bu ifadeyi doğru şekilde tercüme etmiştir (AMVR 2, Merci’ (s.38).

Sigla: using one letter to represent the whole word, e.g., م (matn).

• الرمز الهجائي (SIGLA): اختزال كلمة في حرف، مثل: «م» بدل «المتن».

Burada herhangi bir sorun yok; ancak aynı maddenin ileriki sayfalarında, kısaltma türlerinden “sigla” ile “contraction”ın kullanım biçimleri hakkında yazılan aşağıdaki cümle Arapça edisyonda sanki “sigla”nın tanımı imiş gibi anlaşılmış ve tamamen yanlış tercüme edilmiştir. Üstelik bu tanımın “sigla”nın yukarıda alıntılıdığımız, bu cümlenin iki sayfa öncesinde yer alan tanımıyla çeliştiği de fark edilmemiştir. (AMVR 4, Merci’ 40):

Abbreviations, especially the contractions and *sigla*, may be (and often are) accompanied by a horizontal or oblique stroke (*tilde*) placed above them or an overlining (→ Overlines and overlining). This mark may resemble the *mad-dah* but it has nothing to do with its proper function in the Arabic language.

الرمز الهجائي (SIGLA) جَرَّةٌ أفقيةٌ أو مائلةٌ (تيلدا) ⁽¹⁾ توضع فوق السطر (توقيف) /
(Overlining) (الجرة الأفقية فوقية والتوقيف = Overlines and overlining)، وقد
تشبه هذه العلامة مدَّة، لكنها لا علاقة لها بوظيفتها الأصلية في اللغة العربية.

Aşağıdaki ise Türkçe edisyonun verdiği tercüme (169). Burada da kaybolan hususlar var, ama temelde doğru bir çeviri:

Kelimenin ilk ve son harfi ile ve tek harfle yapılan kısaltmalar, genellikle üzerlerinde bulunan yatay veya meyilli çizgi (*tilde*) ile birlikte kullanılmaktadır. (bkz. Kelime üzeri çizgileri ve üzerini çizme). Bu işaret, med işaretine benzebilir ancak onun Arap dilindeki fonksiyonunu yerine getirmez.¹⁷

17 Cümle daha dakik bir şekilde şöyle tercüme edilebilir (Türkçe edisyonun daha önce “contraction” ve “sigla” için önerdiği “daraltmalar” ve “harf sembolü” ifadelerini kullanacağım):

Arapça tercüme, İngilizce metnin bu örnekteki gibi biraz karmaşık olduğu yerlerde büyük çıkmazlara giriyor. Görüldüğü gibi Arapça tercüme hem birçok şeyi hafzetmiş hem de cümleyi tümünden yanlış yorumlayarak “*tilda*”nın tefsiri niteliğindeki ifadeyi “*sigla*”ya tanım yapmış; oysa *sigla* ya da *contraction* burada tanımlanan unsurlar olarak değil, kullanımları hakkında bilgi verilmek üzere îrad edilmişlerdir.

Terimlerin karşılanması

Arapça edisyonun bu konuda tercihlerinin genelde iyi olduğunu düşünüyoruz. Zannederiz bunda, kitabın editörü Faysal Hafyan’ın katkısı söz konusudur. Yine de bazı yerlerde terimler için önerilen karşılıkların sorunlu olduğunu düşünüyoruz.

Sözlükteki maddelerden “Textblock” terimi (s.265) Arapça’da “Metnu’n-nass” (متن النص) şeklinde karşılanıp başlığa alınmıştır (s.373). Gacek bu terimin iki anlama geldiğini belirtiyor: a) iki kapak arasında yer alıp üzerine yazı yazılan malzemenin bütünü; b) belirli bir sayfa üzerindeki yazı bloğu/pasaj. Ama daha çok ilk anlamda, yani fiziki malzeme anlamında kullanılıyor kavram. Arapça tercümede bu iki anlam verilirken ikincisi için “kütletu’n-nas” (كتلة النص), birincisi için “metnun-nas” (متن النص) ıtlak edilmiş; ancak kanaatimizce tam tersinin yapılması gerekiyordu. Nitekim başka bazı maddelerin içeriğinde geçen textblock ifadesi ilk anlamda (fizik malzeme anlamında) kullanıldığı halde “kütletu’n-nas” şeklinde tercüme edilmiş. (bkz AMVR 100, Mercî’ 426 [Endpapers (endleaves), [ورق البطائن]).¹⁸

“Incipit page” (Giriş sayfası) için önerilen “hilyetu’z-zahriyye” (حلية الظهرية) bizce isabetli bir karşılık değildir. Çünkü ‘hilye’ süs ve tezyin ifade eden bir kelime olup Arapça edisyonda, orjinaldeki “Finispiece” vb terimlerde görülen “piece” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmış.¹⁹ Oysa “incipit page” ifadesinde

Kısaltmalar, özellikle de daraltmalar ve harf sembolü, sıklıkla üzerlerine konan yatay veya eğik bir çizgi (*tilde*) ile birlikte bulunur ya da üzerleri çizilerek kullanılırlar (bkz **Kelime üzeri çizgileri ve üzerini çizme**). Bu işaret, med işareti gibi görünebilir, ancak onun Arap dilindeki normal fonksiyonuyla hiçbir ilgisi yoktur.

18 Bu kavram (endpapers/endleaves) Arapça metinde iki defa başlığa alınmış, biri işaret ettiğimiz yerde, diğeri “el-safahatul-akhira/el-evrâkul-akhira” başlığı altında (s.270). Her iki başlığın altına da açıklama metnine yer verilmiş, ancak iki tercüme birbirinden farklı.

19 Krş. aynı ifadenin geçtiği şu maddeler: Finispiece / Nüşa sonu tezhibi / حلية الغاشية; Tailpiece / Metin sonu tezhibi / حلية ذيل النسخة.

“piece” veya tezyinat (hilye) olmadığı gibi “zahriye” de yoktur. Ayrıca “Incipit” (Kitap başı) maddesinde bu kelime için “sadrul-kitab” (صدر الكتاب) karşılığının önerildiği de göz önüne alınıp mevzubahis ettiğimiz “Incipit page” (kitapbaşının yer aldığı, yani eserin başladığı sayfa, giriş sayfası), “safhatu sadri’l-kitâb” (صفحة صدر الكتاب) şeklinde karşılanabilir.

Keza, kitap başındaki süsleme olan Serlevha için kullanılan “Headpiece” teriminin Arapça’da “hilyetu re’si’l-levha” (حلية رأس اللوحة) şeklinde karşılanması da bizce hatalıdır. Bunun yerine yukarıdakilerle uyumlu şekilde “hilyetu sadril-kitâb” (حلية صدر الكتاب) tercih edilebilir.

“Countermarks” için “alâmâtu’l-mukâbele” (علامات المقابلة) önerilmiş (Merci’ 292, krş. AMVR 82). Kanaatimizce bunun yerine “el-‘alâmâtu’l-mukâbile” (العلامات المقابلة) (karşı-işaret) daha doğru bir karşılık olurdu. Türkçe edisyonda aynı ifadenin “marka işareti” diye tercüme edilmesi de pek isabetli değildir. Çünkü filigran da bir marka işaretidir. ‘Countermarks’, üretim tabakasında sağ tarafta yer alan filigranın karşısına, sol tarafa konan, kâğıt üreticisinin baş harflerinden oluşan ve üreticiyi aynı tür filigranı kullanan diğer üreticilerden temyiz gayesi taşıyan bir işarettir.²⁰

E) Türkçe Tercüme Hakkında Notlar

Yukarıda Türkçe, Arapça ve Farsça edisyonları topluca mukayese ettiğimiz bölümde işaret ettiğimiz bazı hususları (mesela içerik sağlanmamış madde başlıklarının Türkçe edisyona dâhil edilmemesini ve bunun neticesi olarak, üç dilli madde başlıkları listesinin de eksik kalışını, ayrıca metin içinde geçen teknik terimlerin orijinal dildeki yazımının muhafaza edilmemesini) bir yana bırakırsak, Türkçe edisyonun çeviri açısından Arapça edisyona nisbetle genel olarak daha başarılı olduğu zannını taşıyoruz. Madde başlıkları için önerilen karşılıklar hususunda Arapça çeviri daha başarılı görünse de Türkçe başlıkların da genelde isabetli olduğu söylenebilir. Ancak Türkçe tercümenin ciddi hataları bulunduğu

20 Bkz Watermaks / العلامات المائية maddesi, AMVR 290, Merci’ 288, Rehber 73 [Filigranlar]; Arapça tercüme “countermarks” teriminin geçtiği yere bir dipnot düşerek başka bir el yazmaları rehberinden (Denis Muzerelle, *Vocabulaire Codicologique*) alıntıyla terim hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca bkz http://codicologia.irht.cnrs.fr/theme/liste_theme/134#tr-375 “Contremarque”.

da görülmektedir. Elde Arapça tercümenin varlığı da hesap edildiğinde Türkçe çevirinin henüz yola koyulurken epey avantajlı bir konumda olduğu düşünülebilir. Ancak bu durumun her zaman avantaj sağlamadığı aşağıdaki örneklerden de anlaşılacaktır. Kendi araştırmalarımız esnasında bu elkitabının orijinal edisyonuna sıklıkla müracaat ettiğimizi belirtmiştik. Türkçe edisyonun neşirinden sonra, artık elimizin altında bulunan ve büyük bir özenle basıldığı belli olan bu Türkçe baskıya dönmeye başladığımızda kimi maddelerde sorunlarla karşılaştıkça yanına İngilizce aslını da açıp kontrol etmeye ve notlar tutmaya koyulduk. İşte böyle karşılaştırmalardan elde edilmiş, sistematik olmayan bazı örnekler üzerinden Türkçe tercümenin bir portresi belirmeye başladı. Seçilen örneklerin kuşatıcı olmak bir yana keyfî oldukları bile söylenebilir. Nihâyetinde bunlar kendi okuma serüvenimizden notlardır. Yine de tercüme hakkında bir fikir verdiklerini düşündüğümüzden bir kısmını okuyucuyla paylaşmayı münasip gördük.

1) Tercüme hataları

Aşağıdaki örneklerde, önce İngilizce orijinal metni, ardından Türkçe edisyonun verdiği tercüme, onun da altında kendi önerimizi verecek, bazen izahatlar da ekleyeceğiz. Örnekler boyunca altını çizerek vurguladığımız ifadeler metin ile çeviri arasında fark bulunan yerleri gösterir. Elbette kendi önerimizin mutlak olarak, hele üslup açısından, daha iyi olduğunu iddia etmiyoruz; her mütercim verili bir metni tabîi olarak kendi edebî ve dil zevkine göre çevirmeyi seçecektir. Daha iyi bir çevirinin asıl metni mot-a-mot aktaran bir çeviri olduğunu da ileri sürmüyoruz; bu her zaman mümkün de değildir zaten. Biz daha çok teknik olarak sahil olmayan karşılıklara, fazladan yorum katılan cümlelere, ya da metnin aktarmak istediği manaya ciddi halel getiren eksik tercüme veya atlamalara odaklanacağız. Bu örnekleri de yine birkaç başlık altında ele alacağız.

a) Tarihi-coğrafi kavramların çevirisine dair sorunlar:

Örnek-1: (AMVR 166, “Nasta’lîq script”, Rehber 256, “Nesta’lîk Hattı”):

Metin: “..widely used...in Mughal India and Ottoman Turkey.”

Çeviri: “..Babürlü, Hint ve Osmanlı Türkiyesinde yaygın olarak kullanılmıştır.”

Öneri: “Babürlü Hindistanı ile Osmanlı Türkiyesinde...”

Örnek-2: (AMVR 155 “Manuscript age”, Rehber 60-61 “Elyazması çağı”):

Metin: Fatimid Ismaili works,

Çeviri: İsmâîlî ve Fâtımî elyazmaları...

Öneri: Fâtımî dönemine ait İsmâîlî eserler

b) Zaman ve tarih ifadelerinin eksik veya yanlış çevrilmesi:

Örnek-1: (AMVR 291 “Watermarks”, Rehber 74 “Filigranlar”; [Arapça tercümenin burada daha dikkatli olduğunu da not edelim; bkz Merci’ 289 “el-alâmâtu’l-mâiyye”]):

Metin: “Italian watermarked papers began to be used in Arabic manuscripts in the main Arab lands and the Maghreb as early as the middle of the 8/14th century. By the early 10/16th century in the Ottoman Empire, roughly 50% of manuscripts were copied on European (mostly Italian) watermarked paper.”

Çeviri: “İtalyan filigranları Arapça elyazmalarında merkezi Arap bölgelerinde ve Mağrib’de 8./14. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. 10./16. Yüzyılın başından itibaren Avrupa filigranlı (özellikle de İtalyan) kağıtlarının kullanımı Osmanlı İmparatorluğunda % 50’ye yaklaşmıştır.”

Öneri: “İtalyan filigranlı kâğıtlar Arapça elyazmalarında merkezi Arap bölgelerinde ve Mağrib’de 8./14. yüzyılın ortası gibi erken bir tarihten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. 10./16. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğundaki yazmaların kabaca % 50’si Avrupa menşeli (özellikle de İtalyan) filigranlı kâğıtlara yazılıyordu.”

Örnek-2: Aynı sayfa, sonraki paragraftan:

Metin: “The Venetian papers of that period often bore the anchor watermark, w hich by the 2nd half of the 11/17th was supplanted by three crescents...”

Çeviri: “Bu dönemde Venedik kağıtları genellikle çapa şeklinde filigran taşırdı. 11./17. yüzyılda bunun yerini üç hilal... almıştır.”

Öneri: “Bu dönemde Venedik kâğıtları genellikle çapa şeklinde filigran taşırdı. 11./17. yüzyılın ikinci yarısında bunun yerini üç hilal... almıştır.”

Örnek-3: (AMVR 155 “Manuscript age”, Rehber 60 “Elyazması çağı”):

[Not: İngilizce metinde **kalın** vurguladığımız kritik ifadeler tercüme edilmemiş veya yanlış tercüme edilmiş yerleri gösterir]

Metin: “As far as our present knowledge of the extant corpus of Arabic manuscripts goes, there is no fragment or codex with a non-Qur’anic text that can be attributed to the Umayyad period (Déroche 2002: 642). There are, in fact, no *dated* manuscripts from the period before the 3rd/9th century. Those which are *datable* on a palaeographic basis are mainly Qur’anic fragments in → Hicâzî and → Early Abbasid scripts. Moreover, there are no more than 40 datable manuscripts from the 3rd/9th century. In this figure are included 11 Christian manuscripts and a number of Qur’anic fragments (Déroche 1987/89).”

Çeviri: “Arapça elyazmalarına dair mevcut külliyata dair bilgimiz artsa da elimizde emevî dönemine ait olduğu söylenebilecek Kur’an dışı yazma eser veya parçası yoktur (Déroche 2002: 642). Aslında 3 ./9. yüzyıl öncesine giden herhangi bir elyazması da bulunmamaktadır. Paleografya kurallarına göre tarihlendirilmiş eski eserler de Hicâzî hattı ve Erken dönem Abbâsî hatları ile yazılmış Kur’ân parçalarıdır. Dahası, 3./9. Yüzyıldan kalma tarihi tespit edilebilen 40’tan fazla elyazması mevcut değildir ve bunlar da 11 Hıristiyan elyazması ve bazı Kur’ân parçalarından ibarettir (Déroche 1987/99).”

Öneri: “Arapça elyazmalarının mevcut külliyatı hakkındaki bugünkü bilgimize göre, elimizde emevî dönemine ait olduğu söylenebilecek Kur’an dışı yazma eser veya parçası yoktur (Déroche 2002: 642). Aslında 3./9. yüzyıl öncesine giden *tarihli* herhangi bir elyazması da bulunmamaktadır. Paleografya kurallarına göre *tarihlendirilebilen* [eski yazmalar] da Hicâzî hattı ve Erken dönem Abbâsî hatları ile yazılmış Kur’ân parçalarıdır. Dahası, 3./9. Yüzyıldan kalma tarihi tespit edilebilen el yazması sayısı 40’ı aşmamaktadır. Bu rakama 11 Hıristiyan elyazması ve bazı Kur’ân parçaları dahildir. (Déroche 1987/99).”

Arapça Elyazmaları İçin Rehber başlığı taşıyan bir kitapta, orijinal edisyondaki “There are, in fact, no *dated* manuscripts from the period before the 3rd/9th century.” cümlesinde geçen “dated” (“tarihli”) kelimesinin tercümeyle yansıtılmaması ve ilgili cümlenin “Aslında 3./9. yüzyıl öncesine giden herhangi bir elyazması da bulunmamaktadır.” diye çevrilmesi kabul edilemeyecek bir durumdur. Bu çevirinin İslam tarihiyle ilgili ima ettiği durumu aşağıda tartışmak üzere bir yana bırakalım ve şunu soralım: Bu kelime neden atlanmış olabilir? Bir dikkatsizliktir olmuş, gözden kaçmış diye düşünülebilir, ancak aynı kelimeyle ilgili

aşağıda vereceğimiz diğer örneklerde de benzer durum sözkonusu olduğundan bu ihtimali elemek durumundayız. Belki de mütercimler kelimeyi varlığıyla yokluğu bir, retorik bir ifade olarak yorumladıkları için çeviriye yansıtmadılar. Ya da kelimeyi “eskimiş, yıllanmış” diye yorumladılar ve elyazmalarından, özellikle 3./9. yüzyıl öncesine giden yazmalardan söz edildiğine göre bunların da haliyle “gıcır gıcır” olmalarının zaten beklenmeyeceğini hesaba katıp kelimedenden bu yüzden büsbütün kurtulmak istediler. Galiba bu son ihtimal vâki. Çünkü bu yazının ilk bölümlerinde belirttiğimiz üzere (bkz yukarı, Ek IV [dipnot 5]), AMVR’nin “Catalogue of *Dated* Manuscripts” başlığı da (s.326) Türkçe edisyonda “*Eski* Elyazmalarına Dair Kataloglar” diye tercüme edilmiştir (s. 411). Yani “dated” “eski” diye yorumlanmış. Hatta aynı şey kitabın hem İngilizce hem Türkçe edisyonlarının ilk maddesi olan “Abbasid bookhand” (“Abbasi kitap hattı”) başlığı altında ve İngilizce edisyonun bir nolu sayfasında yer alan görselin (Fig.1) altındaki yazıda da yapılmış (Rehber, s.22):

“Fig. 1: Detail of Gharīb al-ḥadīth by Abū ‘Ubayd al-Qāsim ibn Sallām; the oldest dated codex written on paper, executed in 252/866 and preserved in Leiden University (Or.298, f.239b)...”

“Resim 1: Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’ın Garību’l-hadîs’inden bir ayrıntı. Kâğıt üzerine yazılmış bu en eski elyazması eser, 252/866 yılında hazırlanmıştır ve Leiden Üniversitesinde (Or. 298, vr. 293b) bulunmaktadır...”

Mütercimlerin “dated” ile imtihanı burada da çetin geçmiş olmalı. Hem “oldest”, en eski; hem “dated”, yıllanmış, eskimiş... Haliyle “yıllanmış”a gerek yok denmiş... Netice: kâğıt üzerine yazılmış en eski eserin h.252 tarihli bu hadis kitabı olduğu. Doğru mu? Hayır. Bu kitap, kâğıt üzerine yazılmış ve “dated”, yani “tarihli”, yani bir tarih taşıyan, ketebesinde bir tarih kaydedilen, en eski yazma. (Daha doğrusu günümüze ulaşmış bu şekildeki en eski yazma. Tabi ki, islamî yazmalar bağlamında konuştuğumuza göre, bu kültüre ait tarihli en eski yazmadan söz ediliyor).²¹ Demekki bir kelimenin sözlük anlamlarından hangisini seçtiğiniz çok önemlidir. Bir anda İslam tarihiyle ilgili devrim niteliğinde bir sonuca götürebilir sizi seçtiğiniz anlam.

21 Kâğıdın İslam dünyasındaki tarihi için AMVR’deki “Paper (Kağıt)” maddesine bakılabilir. Başka kaynaklar için aşağıya bkz.

Dönelim yukardaki pasaja, “3./9. yüzyıl öncesine giden herhangi bir elyazması da bulunmamaktadır” ifadesine. Genel olarak erken dönem İslam, özel olarak da Kur’an ve Hadis tarihiyle ilgili sahip olduğumuz tüm bilgilerle çelişen bu garip cümlelerin en azından hemen devamındaki cümle ile çeliştiği fark edilebilirdi, biraz kafa yorulmalıydı. Hadi fark edilmedi, “Hicâzî hat” (“Ḥijāzī script”) ve “Erken dönem Abbâsî hatları” (“Early Abbasid scripts”) maddelerine yapılan göndermeler izlenip buraya bakılsa bu hatadan kurtulmak yine mümkün olabilirdi. Çünkü sözü edilen maddelerin ilkinde, Hicri 30. yıl ile yaklaşık 75. yıllar arasında yaygın olarak kullanıldığı belirtilen Hicâzî hatla yazılmış, yani hicri ilk asırdan kaldığı paleografik yöntemlerle tespit edilebilen, yani hat özellikleri itibarıyla bu döneme “tarikhlenebilen” çok sayıda Mushaf olduğu belirtilmiş, bir mashaftan görsel örnek de sunulmuştur (AMVR 123-125, Rehber 118-120). “Erken dönem Abbasi hatları” maddesinde ise sonraki dönemlerde, Hicâzî hat-tan gelişen ve onun yerini alan hatlarla yazılmış çok sayıda yazma örneğine yine görselleriyle birlikte yer verilmiş (AMVR 97-98; Rehber 64-66).²²

Örnek-4: Yukardaki pasajın devamı (AMVR 155 “Manuscript age”, Rehber 60-61 “Elyazması çağı”): [vurgular bize ait, Türkçe çeviri’deki kalınlar orjinal]

Metin: “Kürkîs ‘Awwād (1982) lists 69 manuscripts dated or securely datable, on the basis of samā’-notes, to the 4/10th century and all together 529 dated or datable manuscripts up to the year 500/1106. The overwhelming majority of manuscripts that have survived span the period from the 6/12th century to the end of the 13/19th centuries, “with the bulk belonging to periods or areas which usually are conveniently styled as ‘dark’ or as ‘affected by stagnation’, but of which in reality hardly anything is known”(Witkam 1983: Introd., 5). Except for a small number written on → papyrus and → parchment (the latter mostly from the Maghreb), these are on → paper, originally Arab/Middle Eastern and later European. Most of the early compositions mentioned in the *Fihrist* of Ibn al-Nadīm did not survive and most of those, which did can only be found in manuscripts from a much later period. Some, such as the Fatimid Ismaili works, survived only in copies datable to the 12/18th and 13/19th centuries. As regards the great Fatimid Library, today only three manuscripts are traceable to this great collection (Sayyid 1998).

22 İlk dönem Mushafları hakkında ayrıca Tayyar Altıkulaç’ın son yıllarda İSAM veya IRCICA’dan neşrettiği Mushaflara da bakılabilir.

Çeviri: “Kûrkîs Avvâd (1982) semâ’ kayıtlarına göre 4./10. asra tarihlenen 69 yazma eser belirlemiş, 500/1106’ya tarihlenen 529 eser zikretmiştir. Elimize ulaşan elyazmalarının çoğu 6./12. yüzyıldan 13./19. yüzyıl arasına uzanan döneme aittir ki, “kolaylıkla ‘karanlık çağ’ veya ‘donuklaşma dönemi’ diye isimlendirilen bu dönem veya bölgeler hakkında aslında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir” (Witkam 1983: bkz. giriş, 5). **Papirüs** ve **parşömen** (daha çok Mağrib’de) üzerine yazılmış az sayıda elyazması dışındaki eserlerin çoğu önceleri Arap/Orta Doğu kökenli sonraları ise Avrupa’dan gelen **kağıt** üzerine yazılmıştır. İbnü’n-Nedîm’in *el-Fibrîst*’inde zikredilen eski eserlerden çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan ulaşanlar da orta döneme ait bazı kitaplar içerisinde nakledilmiştir. Bazı İsmâîlî ve Fâtımî elyazmalarından kurtulanlar ise 12./18. ve 13./19. yüzyıla aittir. Büyük Fâtımî Kütüphanesi’nden ise günümüze ancak üç adet yazma eser kalmıştır (Seyyid 1998).”

Öneri: “Kûrkîs Avvâd (1982) 4./10. asra ait tarihli veya semâ’ kayıtlarına dayanılarak güvenle bu döneme tarihlenebilen 69 yazma eser sayar; ve 500/1106 yılına kadar, tarihli veya [karinelere] tarihlenebilen toplam 529 yazma listeler. Elimize ulaşan elyazmalarının büyük çoğunluğu 6./12. yüzyıldan 13./19. yüzyıl sonuna uzanan döneme aittir ve “bunların çoğu, kolaycı bir şekilde ‘karanlık veya ‘donuklaşmış’ diye tarif edilen, ancak hakkında aslında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen dönem veya bölgelere aittir” (Witkam 1983: bkz. giriş, 5). **Papirüs** ve (daha çok Mağrib’de) **parşömen** üzerine yazılmış az sayıda elyazması dışında bu eserler önceleri Arap/Orta Doğu kökenli sonraları ise Avrupa’dan gelen **kağıt** üzerine yazılmıştır. İbnü’n-Nedîm’in *el-Fibrîst*’inde zikredilen erken teliflerden çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan ulaşanlar da ancak çok sonraki döneme ait yazmalar içerisinde bulunmaktadır. Bazıları ise -Fâtımî dönemine ait İsmâîlî eserler gibi- ancak 12./18. ve 13./19. yüzyıla tarihlenebilen nüshalarda korunmuşlardır. Büyük Fâtımî Kütüphanesi’ne gelince, bugün ancak üç adet yazma eser bu büyük koleksiyona geri götürülebilmektedir.

Uzunca alıntılama bir beis görmediğimiz bu pasajda yine “dated”, “securely datable” ifadelerinin yanı sıra başka tarih ifadeleri de eksik/hatalı çevrilmiş; ilaveten “eser” (work, composition) kavramı ile “yazma/nüsha” kavramı (manuscript/copy) birbirinden tefrik edilememiştir. Ayrıca “Fatimid Ismaili works” ifadesinin “İsmaili ve Fatimi elyazmaları” şeklindeki çevirisinin hiçbir tutar yanı yoktur. “Fatımî ve İsmaili” değil, “Fatımî döneminde telif edilmiş İsmâîlî”, ve “elyazmaları” değil, “eserler” deniyor. İnsan merak ediyor, acaba bir elyazması nasıl hem “Fatimi” [ve İsmâîlî??] dönemden kalmayı (kurtulmayı) başarıp hem de “12./18. ve 13./19. yüzyıla ait” olabilir? Yazma eserlerle ilgili belki de en temel

iki kavram olan “eser” ile “yazma” (nüsha/kopya) birbirinden tefrik edilmeyince ve tarih ifadeleri ile İslam tarihine ait diğer kavramlara hakettikleri dikkati verme zahmetine girmeyince her şey mümkün oluyor...

c) *Diğer teknik terimlerle ilgili hatalar*

(AMVR 42, “Calamus (reed pen); Rehber 157 “Kamış kalem”)

Metin: A typical Ottoman penbox, known as *kubur*, was a metal (often brass) cylindrical tube with a screw-on lid (Derman 1998: 10).

Çeviri: Osmanlı’da *kubûr* adıyla şöhret bulan kalem kutusu, genellikle sarı bakırdan yapılmış silindir şeklinde bir borudur ve kapağının üzerinde bir çivi bulunur (Derman 1988: 10).

Öneri: Osmanlı’da *kubûr* adıyla şöhret bulan kalem kutusu, genellikle pirinçten yapılmış silindir şeklinde bir borudur ve çevirerek açılan (vidalı) bir kapağa sahiptir (Derman 1998 : 10).

(AMVR 252-3 “Stamping”, Rehber “Presleme” 270; krş. Merca’ 115 “terşîm”)

Metin: “Stamping, as opposed to tooling, uses panel stamps, which have whole decorative designs engraved in relief or in intaglio. They are impressed on the surface of the leather by blows with a mallet or by means of a hand press.”

Çeviri: “Deri işlemenin aksine preslemede keskin veya hafif bezemelere sahip kalıplar kullanılırdı. Desenler deri yüzeyine çekiçle vurularak veya elle bastırılarak çıkarılırdı.”

Öneri: “Deri işlemenin aksine preslemede kabartma veya oyma yoluyla işlenmiş tezyini nakışlar/motifler barındıran levha kalıplar kullanılırdı. Bunlar çekiç darbeleri veya el cenderesi yardımıyla derinin yüzeyine çıkarılırdı.”

(AMVR 130 “Imitation watermarks”, Rehber 47 “Damgalı filigranl[ar]”):

Metin: “The watermark is thereby embossed on the underside of the sheet, the top being quite smooth.”

Çeviri: “Böylece filigran kağıdın alt tarafına gelir ve üst taraf son derece pürüzsüz kalır”

Öneri: “Böylece filigran kâğıdın alt tarafına kakılır (hakkedilir/işlenir) ve üst taraf son derece pürüzsüz kalır”

(AMVR 290 “Watermarks”, Rehber 73 “Filigranlar”; krş. Merca 288) :

Metin: “Watermarks are images on → paper, which can be seen when viewing a sheet against the light. The image is the thinner part of a sheet of paper formed as a result of the weight of the pulp pressing on the elevated wire design on the mesh of the mould. The wire design was originally placed in the middle of the mould and later in the middle of its right half.

Çeviri: “Filigranlar yaprak ışığa doğru tutulduğunda **kağıt** üzerinde görülen şekillerdir. Söz konusu şekil bir kağıt tabakasının en ince yeridir ve kağıt hamurunun ağırlığının kalıp ağı üzerindeki iplere yaptığı baskı ile elde edilir. Bu tel şekli aslında kalıbın ortasına, daha sonra sağ yarısının ortasına yerleştirilmiştir.

Öneri: “Filigranlar yaprak ışığa doğru tutulduğunda **kâğıt** üzerinde görülen şekillerdir. Söz konusu şekil bir kâğıt tabakasının en ince yeridir ve kâğıt hamurunun ağırlığının kalıp ağı üzerindeki yükseltilmiş tel desene yaptığı baskı ile elde edilir. Bu tel desen, önceleri kalıbın ortasına, daha sonra sağ yarısının ortasına yerleştirilmiştir.

İzahat: Avrupa’da kâğıt üretiminde kullanılan kalıp ağı (elek, süzgeç) tahta kasnağa bağlı metal tellerden (bakır veya bronz) oluşur; filigranın oluşmasını sağlayan desenler de –iplerden değil– yine metal telden olup eleğin üzerine yerleştirildiğinden elek zemininden daha yüksekte olur ve şeklin ortaya çıkmasını sağlardı.²³ Kalıp süzgeci olarak tahminen ya kaba örgülü kumaşın ya da at kılıyla bağlanmış birbirine paralel kamış ve çayır dizilerinin kullanıldığı Doğu kâğıtlarında filigran görülmezken (AMVR “Paper (Kağıt)” mad., özellikle s.187 [*Paper moulds*] ve 188 [*Typology of paper*]) Avrupa kâğıtlarında görülmesi kâğıt üretiminin bu kıtadaki serüveninin ince metal işçiliğinin gelişimiyle eşzamanlı olması ile bağlantılıdır.²⁴

23 Kâğıt damgaları hakkında yararlı bir Türkçe kaynak için bkz Şinasi Tekin, Kâğıt Damgaları Üzerine Yayınlar-1”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları* 8 (1984): 291-295. Aynı makalenin sonunda kâğıt damgaları ile ilgili çeşitli terimlerin yer aldığı bir sözlükçe de vardır. Tekin, kalıbın, üzerine kâğıt hamurunun döküldüğü elek kısmı [mesh] için “biçim” kelimesini öneriyor.

24 Avrupada 13. yy gibi geç bir tarihte (yani İslâm topraklarında üretildikten yaklaşık beş asır sonra) gelişmeye başlayan kâğıt üretiminde kullanılan kalıp ağı giderek daha ince hale gelen metal tellerden yapılmaya başlanmış, bu da kâğıt damgalarının (filigran) kullanımını mümkün kılmıştır. Bkz Jonathan M. Bloom. *Paper Before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World*. (New Haven and London: Yale University Press, 2001), s. 87-88, 206-213

(AMVR 291 “Watermarks”, Rehber 74 “Filigranlar”):

Metin: “The earliest known watermark is the 1293 cross from Fabriano, Italy.”

Çeviri: “Bilinen en eski filigran 1293 tarihinde İtalya’daki Fabriano şehrinde üretilmiştir.”

Öneri: “Bilinen en eski filigran İtalya, Fabriano’da 1293 tarihinde üretilen haç motifidir.”

2) Aşırı serbest çeviri / yorum

Örnek-1; (AMVR 291; Rehber 74; Krş. Merci’ 289)

Yine kâğıt damgalarıyla ilgili bölümden. Aşağıdaki cümlede tarih ifadeleri eksiksiz tercüme edilmiş; ancak devamındaki kısım metinden çıkarılamayacak tamamen farklı bir vurgu barındırıyor:

Metin: “In the late 12/18th century and almost throughout the 13/19th century, the largest paper industries supplying paper to the Levant were in the hands of the Andreoli and Galvani families.”

Çeviri: “12./18. yüzyılın sonlarında ve 13./19. yüzyıl boyunca Andreoli ve Galvani aileleri en büyük kağıt ithalatını Şam bölgesine yapmaktaydılar.”

Öneri: [...] Şam bölgesine kağıt sağlayan en büyük kağıt endüstrileri Andreoli ve Galvani ailelerinin elindeydi.”

Örnek-2: Aynı sayfadan başka bir pasaj:

Metin: The study of watermarks is the domain of filigranology. Considerable research has been done on European watermarks. The first major album of watermarks was Briquet’s *Les Filigranes*, later to be followed by other regional

[Türkçe tercüme: Kâğıda İşlenen Uygarlık: Kâğıdın Tarihi ve İslam Dünyasına Etkisi. çev. Zülal Kılıç. (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003)]; ayrıca bkz. Michaele Bidle, “New Strategies in Using Watermarks to Date Sub-Saharan Islamic Manuscripts,” in *The Arts and Crafts of Literacy: Islamic Manuscript Cultures in Sub-Saharan Africa*. Edited by Andrea Brigaglia and Mauro Nobili (Berlin/Boston: De Gruyter, 2017), 27-69, s. 34; “Paper”, *The Grove Encyclopedia of Materials and Techniques in Art*. Ed. Gerald W.R. Ward. (Oxford, 2008), özellikle s. 450-451.

albums published in Holland in the series *Monumenta Chartae Papyraceae*. Another monumental work is *Wasserzeichen* by Gerhard Piccard (d. 1989).

Çeviri: Filigran üzerine yapılan çalışmalar, filigranoloji biliminin sahasını oluşturur. Avrupa filigranları hakkına pek çok çalışma yapılmıştır. Briquet tarafından hazırlanan *Les Filigranes* başlıklı eser alanında en temel çalışmalardan sayılır. Daha sonra buna yerel filigran seçkileri ilave edilmiştir. Hollanda'da *Monumenta Chartae Papyraceae* serisi yayımlanmıştır. Ancak bu sahadaki en geniş kitap Gerhard Piccard'ın (ö.1989) *Wasserzeichen* adlı kitabıdır.

Öneri: [Fazla sorun içermeyen ilk bölümü atlıyorum] *Filigranlar* hakkında ilk büyük albüm Briquet'in *Les Filigranes*'i olup onu diğer bölgesel albümler izlemiştir. Bu albümler Hollanda'da *Monumenta Chartae Papyraceae* serisinde yayınlanmıştır. Diğer bir anıtsal eser Gerhard Piccard'ın (ö. 1989) *Wasserzeichen* adlı çalışmasıdır.

Değerlendirme: Türkçe edisyonda görülen bu aşırı serbest ve hatta yorum katılmış / farklı yorumlanmış tercüme, okuyucuya Arapça edisyon hakkında daha önce altını çizdiğimiz serbest üslubu anımsatabilir. Nitekim bize de anımsattığından yukardaki iki pasajın Arapça edisyondaki tercümelerini, mukayese imkânı sağlamak adına aşağıda sunmaya karar verdik. (Merci' 289). Uzun pasajın ilk cümlesi dışındaki bölümü ile kısa pasajın tamamı için Türkçe edisyon ile Arapça edisyon arasında bir paralellik hissediliyor. Bu durum, mütercimlerin İngilizce edisyon yerine Arapça edisyonu takip etmiş olabileceklerini düşündürüyor.

وفي أواخر القرن ١٨/هـ و طوال القرن ١٩/هـ تقريباً، كانت عائلات أندرولي
(Andreoli) و جالفاني (Galvani) تقوم بتصدير أكبر الصناعات الورقية إلى الشام.

وقد أقيمت بحوث ودراسات كثيرة على العلامات المائية الأوروبية، في إطار ما
يُسَمَّى بـ علم العلامات المائية (filigranology)، إذ عُدَّت مختارات (album) بريكي
(Briquet) المعنونة بـ «العلامات المائية = Les Filigranes» عمدة في بابها، لحقت بها
في ما بعد مختارات إقليمية أخرى، نُشرت في هولندا في سلسلة (Monumenta Chartae
Papyraceae)، إلا أن أوسع كتاب يمكن أن نسجله هنا هو: كتاب «العلامة المائية»
(Wasserzeichen) لـ جيرهارد بيكار (Gerhard Piccard) (ت ١٤٠٩/هـ ١٩٨٩م)^(١).

Örnek-3: Kamış kalem ile ilgili bir örneğe bakacağız. Türkçe tercüme ile Arapça arasındaki paralellik burada da fark ediliyor. Paragraftaki özellikle ilk cümlelerin, anlaşılması kolay, ancak tercüme edilmesi zor bir cümle olduğunu kabul ediyorum. Bu kez kendi önerimizi vermeden önce her üç metni görelim. [İngilizce metindeki kalın vurgular tercümelerde atlanan yerleri gösteriyor]. (AMVR 40-41 “Calamus (reed pen)”, Rehber 155-6 “Kamış kalem”, Mercî’ 324 “el-Kalem”)

Metin: Before the reed (unbūbah, qaşab, yarā‘) was ready to be used as an instrument of writing it had to be pared or trimmed (*taqlīm, bary, birāyah, naht, ḥaşramah*) to create a nib (*jilfab, anfab, kburtūm, shabāh*) (AMT) by cutting off at an angle one of its extremities. Then the nib was slit at its end (*shaqq, fard*), usually once in the middle, but for large scripts (such as *tūmār*) twice or even three times. In most cases, however, the nib was halved to create two half-nibs (*sinn*). In order to increase the flow of ink to the tip of the nib a piece of the skin of the reed bark (*lītab*) was sometimes placed in the slit. This process was known as *talyīt* (AMT, 131).

Çeviri: “Kamış (*unbūbe, kasab, yerā‘*) kullanılmadan önce yontulmalı (*taklīm, bery, birāye, naht, hasrame*) ve ince bir ağız (*cilfē, enfe, hurtūm, şebāh*) oluşturulmalıdır. Bu da kalemin başının bir köşesinden kesilmesi ve kalem dilinin (dikey) bir şekilde genellikle ortadan yarılması (*şakk, ferd*) ile gerçekleştirilir. *Tūmār* gibi büyük yazılar için kullanılan kalemler ise iki hatta üç kere yarılabılır. Çoğu durumda kalem ağzı [vahşî ve ünsî adı verilen] iki diş (*sinn*) elde edilmesi için ikiye yarıılır. Mürekkebin kalem ağzına akması için kalem ağzına bir kamış kabuğu (*līta*) konur ve bu işe *līta* koymak anlamında *talyīt* denirdi (AMT, 131).

يُبرئ القلم (الأنبوبة، القصب، اليراع) ويُقَلَّم قبل استخدامه (تقليم، بري،
براية، نحت، حصرمة) بصنع سنّ دقيقة (جِلْفَة، أَنْفَة، خُرطوم، شَباح) (3)، وذلك من
خلال قطع زاوية واحدة من زوايا الرأس، وشق آخر السن (شق، فَرَض) شقّة واحدة
في وسطه عادة.

أما في ما يخص الأقلام الكبيرة (مثل قلم الطومار) فإنها تُشق مرتين أو حتى
ثلاث مرات، وفي معظم الحالات، يجري شطر سن القلم شطرين لإنشاء نصفين سن.
ومن أجل تدفق الحبر بكثرة إلى سن القلم وُضعت قطعة جلد «ليطة» من لحاء
القصب في شق السن، وتعرف هذه العملية باسم: «تلييط» (4).

Yukardaki tercümelemler hakkında birkaç not paylaşıp kendi önerimizi verelim:

1) İlk cümlemlerin başlarındaki “as an instrument of writing” hem Arapça hem Türkçe’de hazfedilmiş. Ayrıca bu cümledeki “reed” Arapça’da “kalem” diye tercüme edilmişken Türkçe edisyon bunu daha doğru şekilde, “kamış” diye karşılamış. (Henüz yontulmamış kamıştan söz ediyoruz).

2) İlk cümlemlerin sonunda geçen “cutting off at an angle” ifadesindeki “at an angle” tabiri “belirli bir açıyla/ eğik bir şekilde” diye anlaşılmalıdır. Ancak hem Arapça hem Türkçe’de bu ifade “köşe” (zâviye) diye tercüme edilmiş; oysa henüz açılmamış bir kalemin “köşesi”nden söz edilemez. Burada kamış çubuğun iki tarafındaki (yuvarlak) uçlardan birinin eğik bir şekilde, belli bir açıyla kesilmesi (taklîm, bery) aşaması tasvir ediliyor. Bu işlem sonucunda elde edilen dilin ise iki köşesinden söz edilebilir. Bu dilin yine belli bir açıyla eğik olarak kesilmesi (katt) ayrı bir aşama olup yazının sonraki paragrafının konusudur.

3) “...it had to be pared or trimmed... to create a nib... by cutting off at an angle one of its extremities...” cümlesindeki “it” ve “its” zamirleri “nib”e (dil/ağız; kalem ucu) değil, “reed”e (kamış) refer ettiğinden cümle buna uygun tercüme edilmelidir. (Türkçe ve Arapça tercümelemlerde bu zamirlerden ikincisi “baş” ve “re’s” diye yorumlanan “nib”e irca edilmiş gibi).

4) Noktadan sonra gelen “Then the nib...” cümlesini önceki cümleyle birleştirmeye gerek yok; ayrı bir cümle olarak tercüme etmek daha tabiidir (bu birleştirme hem Arapça’da hem Türkçe’de yapılmış).

5) Pasajın sonunda geçen “slit” “yarık” anlamındadır; yani kamış kabuğu kalem ucundaki yarığa yerleştiriliyor. Türkçe’de bu detay belirtilmemiş.

Bu notların gözetildiği çeviri önerimizi aşağıda sunuyoruz:

Öneri: “Kamış (*unbûbe, kasab, yerâ*), bir yazı aleti olarak kullanılmadan önce yontulmalı yahut kırılmalı (*taklîm, bery, birâye, naht, hasrame*), iki ucundan birinin belirli bir açıyla kesilmesi suretiyle bir dil/ağız (*cilfe, enfe, hurtûm, şebâh*) (AMT) elde edilmelidir. **Ardından bu dil, ucundan genellikle bir kere ve tam ortadan [uzunlamasına] yarılr** (*şakk, ferd*); ama *Tûmâr* gibi büyük yazılar için kullanılan kalemler iki, hatta üç kere yarılabılır. Ancak çoğu kez dil iki diş (*sinn*) elde edilmesi için ortadan ikiye yarılr. Kalem ağzına akan mürekkebi artırmak için de açılan yarığa bir kamış kabuğu (*lîta*) yerleştirilir. Bu işleme [*lîta* koymak anlamında] *telyât* denirdi (AMT, 131).

Örnek-4: Yukardaki pasajın devamından. Yine İngilizce'deki kalın vurgular tercümelerde atlanan ifadelerdir. (AMVR 41, Rehber 156, Merci' 325 [krş. Merci' 226 "hutût al-kuttab"])

Metin: The most important aspect of nibbing was the cutting (*qatt, qattah*) of the point of the nib. In the Muslim East the point was usually cut either straight (*al-qatt al-mustawî* or *al-mudawwar* or *al-murabba'*) or at an angle, obliquely (*al-qatt al-muḥarraf*) (AMT, 116; Qalqashandî 1963: II, 453; Ṭayyibî 1962: 17). It is reported that there was a tendency by the secretaries (*kuttāb*) in the early chancery not to use the obliquely cut nibs (Ibn al-Nadīm 1996: 33). Moreover, there is also an interesting statement by Ibn al-Mudabbir (d. 279/893) (2002: 24), that the *musalsal* script (a highly ligatured variant of → *tawqī'*) could only be executed with a nib cut straight (*murabba'*).

Çeviri: Kalem açmada (*katt, katta*) en önemli taraf, kalem ağzının nasıl kesileceği idi. Doğu İslam dünyasında kalem ya düz (*el-kattu'l-müstevi* veya *el-müdevver* ya da *el-murabba'*) yahut da köşeden meyilli (*el-kattu'l-muḥarraf*) olarak kesilirdi. (AMT, 116; Kalkaşendî 1963: II, 453; Ṭayyibî 1962: 17). Kâtipler tarafından ucu meyilli kesilmiş kamyş kalemin kullanılmaması yönünde bir eğilim bulunuyordu (İbnü'n-Nedîm 1996: 33). Buna ek olarak İbnü'l-Müdebbir (ö.279/893) (*tevkî'* kaleminin bir tavrı olan) *müselsel* hattın ancak kare olarak kesilmiş (*murabba'*) kalemle yazılabileceğini kaydetmiştir (2002: 24).

وَيُعَدُّ الْجَانِبَ الْأَهَمُّ فِي تَسْنِينِ الْقَلَمِ (قَطَّ، قَطَّةً) هُوَ كَيْفِيَّةُ قَطْعِ رَأْسِ السِّنِّ. وَفِي الشَّرْقِ الْإِسْلَامِيِّ عَادَةً مَا تُقَطَّعُ الرَّأْسُ إِمَّا قَطْعًا مُسْتَوِيًّا (الْقَطُّ الْمُسْتَوِي أَوْ الْمَدُورُ أَوْ الْمُرَبَّعُ) أَوْ قَطْعًا عِنْدَ الزَّوَايَةِ وَبِشْكَلٍ مَائِلٍ (الْقَطُّ الْمَحْرَفُ)^(١). إِنْ هُنَاكَ اتِّجَاهًا مِنْ قِبَلِ الْكُتَّابِ فِي أَوَائِلِ الرِّسَالِ السَّفَارِيَّةِ بَعْدَ اسْتِخْدَامِ الْقَطَّةِ الْمَائِلَةِ^(٢). وَعِلَاوَةَ عَلَى ذَلِكَ، يَذْكَرُ ابْنُ الْمَدْبَرِ (ت ٢٧٩هـ/٨٩٣م)^(٣) أَنَّ الْخَطَّ الْمُسَلْسَلَ (الْبَدِيلَ الْمُرَكَّبَ لِقَلَمِ «التَّوْقِيعِ») لَا يُمْكِنُ كِتَابَتَهُ إِلَّا بِسَنِّ قَلَمٍ ذَاتِ قَطْعٍ مُسْتَوٍ (الْمُرَبَّعِ).

İki çevirinin paralel gittiğini gösteren durumlar:

1) İngilizce metinde parantez içinde verilen (*qatt, qattah*) tabirleri “Nibbing” “Kalem açma”nın karşılığı olarak değil, kalem açmadaki en önemli husus olarak değerlendirilen dilin (kalem ağzı) ucunun kesilmesi”nin teknik adıdır. Arapça ve Türkçe tercüme bu ilişkilendirmişlerdir.

2) “at an angle” ifadesi her iki tercümede yine “köşeden” şeklinde tercüme edilmiş.

3) İki çeviride de “It is reported that” ifadesi hafzedilmiş; öte yandan Türkçe çeviride “katipler tarafından... eğilim bulunuyordu” ifadesindeki uyumsuzluk, “by the secretaries”in literal çevirisinden kaynaklanmış görünüyor.

4) İki çeviride de “an interesting” ifadesi hafzedilmiş.

Ancak iki çeviri arasında bazı farklar da var: “in the early chancery” ifadesi ile daha yukardaki “usually” ifadesi sadece Türkçe çeviride eksik. Keza, “a highly ligatured” ifadesi Arapçada kısmen “el-murekkeb” şeklinde karşılanmışken Türkçede hiç yok. Yine iki çeviri arasındaki farklardan biri olarak, Türkçe çeviri “cut straight” ifadesini, muhtemelen parantez içindeki ifadenin etkisiyle “kare olarak kesilmiş” diye çevirirken Arapça çeviride bu ifade İngilizcedekiyle uyumlu olarak “düz olarak kesilmiş (kat’ müstevi)” şeklinde yer almış.

Sonuç olarak: Bu hususlar Türkçe tercümenin, en azından bazı bölümlerinin, kısmen İngilizce edisyondan, kısmen Arapça edisyondan yapıldığını düşündürüyor. Ancak kitabın tümünün aynı manzarayı arzetmediğini de belirtmeliyiz. Gayet ‘temiz’ bölümler olduğunu da hatırlıyoruz. İşte bu yüzden, oldukça sınırlı sayıdaki maddelerden elde edilmiş yukarıdaki (ve aşağıdaki) örneklerin tercümenin geneli hakkında verdiği izlenime rağmen, iyimserliği muhafaza ediyor ve şu temennide bulunuyoruz: Umarız bastığı kitaplarla gerek kitap tarihi gerekse klasik eser yayıncılığı alanına önemli katkılar yapan Klasik yayınları, epey emek verildiği belli olan bu neşrin dikkatle gözden geçirilip orijinal edisyonla mukabele edilerek düzeltilen yeni bir baskısını en kısa sürede okuyucuya sunarak bir hizmeti daha ifa eder.

Bu temennilerden sonra biz yine yukardaki pasajla ilgili not ettiğimiz hususları dikkate alarak kendi önerimizi aşağıya alıyoruz:

Öneri: Kalem açmada en önemli taraf, dilin (kalem ağzının) ucunun nasıl kesileceği (*katt, katta*) idi. Doğu İslam dünyasında dilin ucu genelde ya düz (*el-kattu’l-müstevi* veya *el-müdever* ya da *el-murabba’*) ya da belli bir açıyla, meyilli (*el-kattu’l-mubarref*) olarak kesilirdi. (AMT, 116; Kalkaşendî 1963: II, 453; Tayyibî 1962: 17). Erken devir divân kâtipliğinde, kâtipler arasında (küt-tâb) dili meyilli kesilmiş kamış kalemin kullanılmaması yönünde bir eğilim bulunduğu aktarılır (İbnü’n-Nedîm 1996: 33). Buna ek olarak İbnü’l-Müdebber’in (ö.279/893) (*tevkî*) kaleminin hayli bitişmeli bir tavrı olan *müsel* hattın ancak düz olarak kesilmiş (*murabba’*) kalemle yazılabileceğini belirten ilginç bir ifadesi vardır (2002: 24).

3) Bazı başlıklar için alternatif çeviri önerileri:

>> “Sheet” için “Sayfa” yerine “Tabaka (Kâğıt tabakası)” kullanılmalı.

Diğer önerilere geçmeden önce bu madde üzerinde birazdan anlaşılacak nedenlerle bir miktar duracağız. Arapça edisyonda “Sheet”in “es-Sahîfe” (الصحيفة) şeklinde karşılanması doğru olabilir (yüzey, satıh, cânib, bir şeyin yassı tarafı anlamına gelen “safha / صفحة” değil). Ancak “Sheet”in Türkçe’de “Sayfa” şeklinde karşılanması isabetli olmaz; çünkü sayfa, Arapçadaki ‘safha’ ile İngilizcedeki ‘page’ karşılığı olup bir varığın/yaprağın ön ve arka yüzlerinden her biri için kullanılır. İngilizce’deki “Sheet” Türkçe’de “Tabaka, kağıt tabakası, levha, çarşaf” gibi anlamlara gelir. Bu kelime, muhtemelen Arapça edisyondaki karşılığın (sahîfe) yönlendirmesiyle “Sayfa” diye karşılanmış, bunun neticesinde ortaya bazı garip ifadeler çıkmış (AMVR 249 “Sheet”, Rehber 292 “Sayfa”; krş. Merci’ 270 “es-Sahîfe”):

Metin: “‘Sheet’ is an unfolded piece of → papyrus, → parchment or → paper as originally produced by its maker. When folded down the middle, it becomes a ‘bifolium’, that is a unit consisting of two folia (leaves) (cf. Fig. 66).”

Çeviri: “Sayfa papirüs, parşömen ve kâğıdın, ustası tarafından üretildiği ilk haliyle bulunan katlanmamış bir parçasıdır. Ortasından katlandığı zaman bir birim olarak ‘ikili varak’ ortaya çıkar. (krş. Resim 203).”

Öneri: Tabaka, ustası tarafından üretildiği ilk haliyle katlanmamış vaziyette duran bir papirüs, parşömen veya kâğıt parçasıdır. Ortadan ikiye katlanınca ‘ikili-varak’ (‘bifolium’), yani iki varaktan (folia) müteşekkil bir birim, elde edilir. (krş. Resim 203).”

Sayfa ortadan katlanınca iki varak (ikili-varak) elde edilmez; aslında sayfa katlanmaz; henüz katlanmamış yahut kesilmemiş bir tabakanın ortadan katlanmasıyla iki varak (ikili-varak) elde edilir, sayfa ise bu varaklardan her birinin iki yüzeyine verilen isimdir.

Aynı kavram, başka yerde de karışıklıklara sebep olmuş görünüyor. Mese-la (AMVR 107 “Folium (folio)”, Rehber 343 “Varak”, Merci’ 432-433 “Varak”): “half-sheets” ifadesi “yarım sayfa” şeklinde karşılanmış ki kastedilen bu değildir. Kastedilen, ikiye bükülmüş kağıt tabakalarının üst üste konarak oluşturduğu formaya, şaz olarak, bükülmemiş daha küçük bir kağıdın (“yarım kağıt tabakası”) tek (ferd) olarak yapıştırılması sonucu meydana gelen eşi olmayan tek yaprak(lar)dır.

Aynı hata, kimi yerlerde başka zincirleme hatalarla da birleşerek iyice içinden çıkılmaz bir duruma yol açabilmektedir. Yine Folium/Varak maddesinden, peşpeşe iki kısa paragraf:

Metin-1: “Among other tems [sic.] of interest in this connection are ‘double-page’ and ‘bifolium’. A double-page is the verso of one folio and the recto of another (facing each other) in a manuscript which is lying open (Deroche et al. 2006: 65). The use of double-pages is of significance especially in → painted decoration.”

Çeviri-1: “Bu bağlamda önemli terimlerden biri de “ikili sayfa”dır (*bifolium*). İkili sayfa elyazması açık iken katlanmış varagın arka yüzü ile karşı sayfanın ön yüzünden oluşur (Deroche v.dğr. 2006: 65). İkili sayfaların kullanımını özellikle tezhipte önemlidir.”

Metin-2: “A bifolium (pl. bifolia, bifolios) is a sheet of → parchment or → paper folded down the middle forming two leaves. In some publications it is also referred to as a ‘diploma’, and a quire made of one bifolium is known as ‘single bifolium’ (sometimes ‘singulion’).”

Çeviri-2: “İkili sayfa (*bifolium* ç. *bifolia*, *bifolios*) dört yaprak elde etmek için ortadan katlanan parşömen veya kağıt tabakasıdır. Buna bazı yayınlarda “diploma” olarak atıfta bulunmaktadır. İkili sayfadan oluşan bir fasikül ise “tek ikili forma” (*single bifolium*; bazen *singulion*) şeklinde bilinmektedir.”

Öncelikle şunu belirtelim: Metinde “double-page” ve “bifolium” iki ayrı unsur olarak zikrediliyor ve her bir paragraf bu unsurlardan birini tanımlıyor. Türkçede ilk hata burada yapılmış ve yukardaki terimlerin iki ayrı unsuru değil tek bir unsuru [“ikili sayfa”] betimlediği sanılarak ikincisi [“bifolium”] parantez içinde yazılmış. İlk düğme yanlış iliklenince gerisi öyle devam etmiş. Manzara tam bir arap saçı. (Doğrusu: “double-page = karşılıklı sayfalar”; “bifolium = ikili-varak” yahut “ikili-yaprak”).

İkinci hata: “folio” için “katlanmış varak” denmesi; burada “katlanmış” vurgusunu gerektiren bur durum yok, “varak” demek kafi. Bunu geçtik, “another” ifadesi “another [folio]” demek olduğundan bunun da “diğer bir katlanmış varak” şeklinde çevrilmesini bekleriz, ama öyle olmuyor. “another” için “sayfa” kullanılıyor.

Paragrafın sonundaki “double-page” doğru olarak, “ikili sayfa” (yani ‘karşılıklı sayfalar’) diye tercüme edilmiş. Ancak; sonraki hata ve iliklenen ikinci düğme, ikinci paragraftaki (metin-2) “bifolium”un “ikili sayfa” diye tercüme edilmesi oluyor.

İliklenen üçüncü düğme: “forming two leaves” ifadesinin nasıl oluyorsa oluyor, “dört yaprak elde etmek için” şeklinde tercüme edilmesidir. “two leaves” (iki yaprak) ifadesi nasıl “dört yaprak”a dönüştü peki? Sanırız burada yine Arapça devreye girmiş. Sözkonusu ifade, Arapça’da “li-tuşekkile varakateyn (erba’a safahât)” [لتشكل ورقتين (أربع صفحات)] şeklinde (doğru) tercüme edilip ilave olarak “varakateyn/iki varak” ifadesi parantez içinde “erba’a safahât” (أربع صفحات), yani “dört sayfa” diye ayrıca açıklanmış. Ne var ki bu açıklama Türkçe mütercimi yanıltmış: çünkü mütercim daha önce “Sheet” ifadesinin Arapçada “sahîfe” (“safha” değil) şeklinde karşılandığını görüp bunu kendisi “Sayfa” diye çevirmişti. Şimdi muhtemelen “safha” ile “sahife” birbirine karıştı ve “erba’a safahât” ifadesini “erba’a sahâif” (sahîfeler) zannetti; hoş “sahife”ye mütercimimiz sayfa demişti “sheet”i öyle çevirirken, ama olsun burada öyle yapmamaya, kelimeyi doğru anlamaya karar vermiş ve “sahife”yi “yaprak” diye tercüme etmiş. Ve bu beklenmedik doğru yorum onu yanlışla götürmüş ve Arapça metindeki “dört sayfa”yı “dört yaprak” diye çevirmiş.

Ve son hata: “a quire made of one bifolium is known as ‘single bifolium’ (sometimes ‘singulion’)” ifadesinin çevirisindedir. Bu cümle şöyle tercüme edilmiş: “ikili sayfadan oluşan bir fasikül ise ‘tek ikili forma’ (single bifolium, bazen *singulion*) şeklinde bilinmektedir.” “Bifolium”un “ikili sayfa” diye karşılanmasının yanlış olduğunu, doğrusunun “ikili-varak” olduğunu artık biliyoruz. Ancak aynı “bifolium” cümlelerin sonunda başına ‘single’ ifadesi gelince bu sefer “ikili forma” diye tercüme edilmiş. Kısaca, “ikili-varak” demek olan *bifolium* “ikili-varak” dışında her türlü çevrilmiş: önce “ikili sayfa”, sonra “ikili forma”. Cümlelerin doğru tercümesi şöyle olmaktadır: “bir adet ikili-varaktan (‘bifolium’) oluşan bir forma ‘tek ikili-varak’ (‘single bifolium’, bazen ‘singulion’) olarak bilinir.”

>> “Textblock” için “Metin bloğu” yerine “İç blok (metin bloğu)” kullanılmalı. (bkz yukarı, Arapça Tercüme Hakkında Notlar)

Aşağıdakiler de Tartışmaya açık bazı önerilerdir:

>> “Book ascription” için “Kitap rivayeti” yerine “Kitap senedi” denebilir. Kitap rivayeti daha çok bir süreç olarak anlaşılıyor; burada kastedilen ise kitapların başında yer alan ve kitabı müellifine bir isnad zinciri aracılığıyla nisbet eden bir kayıt türü. (AMVR 20, Rehber 183).

>> “Page layout” için sadece “Sayfa düzeni” yerine “Sayfa düzeni (Mizampaj)”; (Sayfaların teselsülüyle ilgili bir madde olmadığının anlaşılması için).

>> “Onlays” için “Tersî” yerine “Bezeme (Kâğıt bezeme)”, veya “Kâtî’ (Çı-kartma)” gibi başlıklar tercih edilebilir.

>> “Filigree decoration” için “Filigran tezyinat” yerine “Kâtî” tercih edilebilir. [Erkek kâtî’, dişi kâtî’ için bkz M. Esiner Özen, Kemal Çığ, vd.]

>> “Watermarks” için “Filigranlar” yerine “Kâğıt Damgaları” tercih edilebilir.²⁵ Keza “Imitation Watermarks” için “Damgalı filigran” yerine “Taklit damgalar”, “Impressed watermarks” için de “Soğuk damgalı filigranlar” yerine “Baskı damgalar” tercih edilebilir.

>> “Magic Squares” için “Sihirli kareler” yerine “Tılsımlar (Cifirler)”

>> “Stamping” için “Presleme” yerine “Baskı (presleme)”

Bir de madde başlıkları için seçilen karşılıklarda tenasüb ve tecanüs gözetmek adına yapacağımız öneriler var:

>> Diğer hat türleri için “Nesih hattı”, “Nesta’lik hattı” gibi ifadeler kullanılmışsa “Muhakkak” yerine “Muhakkak hattı” veya “Muhakkak hat” denmeli.

>> “Gilt and gilding” için “Yaldızlı ve yaldızlama” yerine “Altın yaldız ve yaldızlama” başlığı tercih edilebilir, böylece bu madde Y harfinde değil, A harfinde, “Altın suyuyla yazma” (Chrysography) ve “Altın hattı” (Dhahab script) ile bir arada bulunurdu.

>> “Ansa” için doğru olarak “Kulp” denmişse, “Tabula ansata” için “Ansata levhası” yerine “Kulplu levha (tabula ansata)” denilmesi daha uygundu. Hem bu daha sahih bir karşılıktır; çünkü “Tabula ansata” sıfat tamlamasıdır, isim tamlaması değil.

>> Aynı şekilde: “Incipit” için “Kitap başı” kullanılmışsa “Incipit page” için de “Giriş sayfası” yerine “Kitap başı sayfası (Giriş sayfası)” denebilirdi. Veya en azından bu şekilde içeriksiz bir başlık açıp diğerine gönderme yapılabilir.

>> Keza “Unpointed letters” için “Noktasız harfler” denmişse “Letter pointing” için de “Harf noktalama” yerine “Noktalı harfler (Harf noktalama)” denebilir veya bu şekilde yönlendirme yapılabilirdi.

25 18. ve 19. Asırlarda Türkçe’de bunlara “damga” dendiği hakkında bkz. Şinasi Tekin, “Kağıt Damgaları Üzerine Yayınlar-I”, s.291. (Damga ile ilgili diğer terimler hakkında da aynı makalenin sonundaki sözlükçeden yararlanılabilir). Aslında İngilizce’de de bunlara “Watermark” yerine daha doğru olarak “papermark” (kâğıt damgaları) denebileceğini J. Bloom da not ediyor. (Bloom, *Paper Before Print*, s. 88).

4) Maddi hatalar

Her eserde olabilecek bazı maddi hatalar bu edisyonda da görülebilmektedir: “*folio*” yerine “*foliu*” yazılması gibi (Rehber 343, “Varak” md, ilk satır) . İlginç bir örnek olarak özel bir ismin yazımında karşılaşılan farklılıklara dikkat çekelim: İslam dünyasındaki tezyinli yazma eserler ve kâğıt tarihi üzerine çalışmaları bulunan Sheila Blair’e kitapta çok sayıda referans var. Ancak yazarın ilk ismi açık olarak üç defa zikredilmiş görünüyor ve tercümede her üç yerde de farklı şekilde yazılmış: doğru olarak “Sheila” (s.151), yanlış olarak “Shila” (192) ve “Shiela” (361).

Bu tür “tipo”lar dışında gözden kaçtığı anlaşılan diğer maddi hatalar (ya da dikkatsizlikler) görmek de mümkün. Tercümenin 59. sayfasında yıldız ile dü-şülmüş ve sonunda çevirene ait olduğu belirtilen bir dipnotta, Gacek’in metinde zikrettiği iki kaynağın müellifini birbirine karıştırdığı belirtilmiş ve “çeviride bu yanlışlık düzeltilmiştir” denmiş. Ancak tercüme İngilizce metnin aynısı olup her-hangi bir düzeltme yapılmamıştır. (bkz AMVR 154).²⁶ Diğer bir ilginç örnek: İn-gilizce edisyonda geçen “*khaṭṭ-i biḥārī*, and even *biḥārī*” (19) ifadesi “hatt-ı bihârî veya sadece bihârî” şeklinde tercüme edilmiş (32). Burada İngilizce versiyonda kelimenin ikinci zikredilen formunda h’nin altına konan transkripsiyon noktası-nın gözden kaçmasından kaynaklı bir durum sözkonusudur. İlk formda kelimenin ‘güzel he’ ile yazılan (بهاري) bir kullanımından sözediliyorken ikincisinde ‘ha’ ile yazılan (بحاري) bir kullanımının da bulunduğu dikkat çekiliyor. Dolayısıyla çe-viride hem bu husus sözkonusu işaretin korunması ya da kelimenin Arapça olarak yazılmasıyla belirtmeli, hem de “veya sadece” yerine “hatta” denmelidir.

Maddelerin alfabetik tertibindeki bazı aksamalara dikkat çekerek bu bölü-mü sonlandıralım. “Vakıf ifadeleri ve belgeleri” maddesi (s.344), “Varak” madde-sinden önce (s. 343’te) yer almalıdır. Keza, “Sayfa cetvelleri ve çerçeveleri” mad-desi (288), daha aşağıda, “Sayfa” maddesinden sonra (s. 292’de) yer almalıdır.

***

Netice olarak, bu değerli kitabın Türk okuyucunun istifadesine sunulması Türkçe’deki yazma araştırmaları literatürüne önemli bir katkıdır. Bunun için hem Klasik yayınları hem mütercimler takdirle anılmalıdır. Ancak kimi yerlerde oldukça hibrid bir hüviyet arzeden, kimi yerlerde de gerekli dikkat ve titizliğin esirgendiği anlaşılan mevcut çevirinin, İngilizce orijinali esas alınarak dikkatle gözden geçirilip düzeltilmiş ikinci baskısının en kısa sürede yayınlanması da zarurettir. Bu yazı da eğer buna vesile olursa amacına ulaşmış demektir.

26 Öte yandan *Keşfü’z-zunûn*’da sözkonusu iki eser hakkında verilen bilgi Gacek’in verdiği bilgiyle uyumlu gözüküyor (*Keşfuzzunun* I/30 ve 730).